

2021

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

ZAKLJUČNA PROJEKTNA NALOGA

ZAKLJUČNA PROJEKTNA NALOGA

MATEVŽ ŠILC

MATEVŽ ŠILC

KOPER, 2021

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA MANAGEMENT

Zaključna projektna naloga
MANAGERSKA REVOLUCIJA, KRIZA IN
PROBLEM NEW DEALA

Matevž Šilc

KOPER, 2021

Mentor: izr. prof. dr. Tonči Ante Kuzmanić

POVZETEK

V zaključni projektni nalogi smo obravnavali problem, ki je s stališča svetovne finančne stabilnosti v prihodnosti neznatno pomemben in ključen. Problem historično opisuje in primerja reševanje posledic dveh velikih zlomov gospodarstva. V nalogi smo navedli zgodovinska dejstva, ki jih navajajo različni viri. Na podlagi razumevanja zbranih dejstev pa smo v nalogi primerjali posamezne politike reševanja kriznih posledic različnih ameriških predsednikov. Naloga se pogloblja v politiko dvaintridesetega predsednika Združenih držav Amerike, Franklina Delana Roosevelta, triinštiridesetega predsednika Georgea Walkerja Busha in trenutnega petinštiridesetega predsednika Donalda Trumpa. Poleg njihovih političnih ukrepov pa naloga opisuje še različna protikrizna dejanja in politična prizadevanja dveh ameriških predsednikov, Baracka Obame in Herberta Clarka Hooverja. Joseph Robinette Biden mlajši je bil kot šestinštirideseti predsednik Združenih držav Amerike izvoljen med samim raziskovanjem.

Ključne besede: padec Wall Streeta, Franklin Delano Roosevelt, Združene države Amerike, velika depresija, svetovna finančna kriza 2007–2008, New Deal, Donald Trump, George Walker Bush.

SUMMARY

In the final project task, we discussed a problem that is unbelievably important and crucial in the future, from the point of view of global financial stability. The problem is historically described, and compares the solution to the consequences of two major economic breakdowns. In the paper, we have specified some historical facts, cited by various sources. On the understanding of the collected facts, we compared different planning policies of two different American presidents, on the subject of crisis resolution. We widened the scope of our investigation into the policies of the 32nd President of the United States Franklin Delano Roosevelt, forty-third President George Walker Bush, and the current forty-fifth President Donald Trump. In addition to their policy actions, the paper describes the various anti-crisis actions and political efforts of two other United States presidents, Barack Obama, and Herbert Clark Hoover. Joseph Robinette Biden junior was elected as the 46th president of the United States during the survey.

Keywords: The Fall of Wall Street, Franklin Delano Roosevelt, United States of America, The Great Depression, Global financial crisis of 2007–2008, New Deal, Donald Trump, George Walker Bush.

UDK: 338.124.4(043.2)(043.2)

VSEBINA

1	Uvod	1
1.1	Opredelitev problema in teoretičnih izhodišč	1
1.2	Namen in cilji zaključne projektne naloge	2
1.3	Predvidene metode za doseganje ciljev	2
1.4	Predpostavke in omejitve zaključne projektne naloge	3
2	Konec velike vojne, začetek velike blaginje	4
2.1	Odmevna Dvajseta	4
2.2	Revolucija managementa in Fordizem	7
2.2.1	Taylorizem	8
2.2.2	Henry Ford	9
2.2.3	Henri Fayol	10
2.2.4	Maximilian Karl Emil Weber	10
3	Velika gospodarska kriza	11
3.1	Padec Wall Streeta	11
3.2	Razmere v ZDA po zlomu Wall Streeta	14
3.3	New Deal	16
3.4	Krizne razmere v Evropi	20
4	Nova era, nova zadolževanja, nova kriza	22
4.1	Ponovni padec Wall Streeta	22
4.2	George W. Bush in njegovo reševanje zloma nepremičninskega trga	24
4.3	Ekonomska politika Baracka Obame	26
4.4	Donald Trump in njegov dramatičen poraz	27
4.5	Evrška kriza	29
5	Sklep	30
5.1	Pravilnost reševanja posledic dveh največjih zlomov globalne ekonomije	30
5.2	Razlike med preučevanimi obdobji	33
5.3	Globalni vpliv velike depresije in svetovne finančne krize 2007–2008	34
5.4	Neoliberalizem	35
5.5	Kriza covid-19	36
5.6	Zaključek	38
	Literatura	39

KRAJŠAVE

FDR	Franklin Delano Roosevelt
ODMEVNA DVAJSETA	Obdobje blaginje v ZDA med letoma 1920 in 1929
LB	Lehman Brothers (angl. Lehman Brothers Holdings, inc.)
GOLDMAN SACHS	(angl. Goldman Sachs Group, inc.)
MERILL LYNCH	(angl. Merrill Lynch, Pierce, Fenner & Smith, inc.)
J.P. MORGAN	(angl. J.P. Morgan Chase & Co., inc)
CITIGROUP	(angl. Citigroup, inc.)

1 UVOD

V uvodnem delu bomo opredili problem in teoretična izhodišča. Predstavili bomo namen in cilje zaključne projektne naloge, predvidene metode za doseganje ciljev in predpostavke z omejitvami zaključne projektne naloge.

1.1 Opredelitev problema in teoretičnih izhodišč

Od prve svetovne vojne je minilo dobrih sto let. Pa smo vendarle v teh zadnjih sto letih kot »homo economicus« prehodili več preprek ter dosegli več tehnoloških korakov kot kadarkoli prej. Koncu prve svetovne vojne so v ZDA sledila odmevna dvajseta – obdobje, polno blaginje, sreče, miru in brezskrbnega zapravljanja sredstev, kjer se je v pravem pomenu besede rodilo potrošništvo, kot ga poznamo danes. Gradila so se električna omrežja, nastajali so novi izumi, rodila se je era managementa in organizacije, Taylor, Fayol, Weber in Ford pa so poskrbeli, da so velike organizacije začele voditi in razmišljati bolj obširno, načrtno in produktivno. Vse to pa je leta 1929 razdril prvi in največji zlom Wall Streeta, ki je zaradi nenadzorovanega zadolževanja iztiril vlak svetovne ekonomije in za naslednjih nekaj desetletij pahnil tako ZDA kot posredno tudi vse ostale države sveta v obdobje novih vojn, lakote in pomanjkanja. Ta boleči zev v ekonomiji naj bi takrat zakrpali različni ukrepi New Deala, ki jih je izdal takratni predsednik Franklin D. Roosevelt, pa se to ni zgodilo, velika depresija pa je s svojim hudim koncem poskrbela, da se svetovna neenakost še vedno ni končala. Niz ekonomskih, političnih in ostalih globalnih dogodkov, ki si sledijo že od konca prve svetovne vojne, pa še vedno preprečuje enakost, blaginjo in mir. V tej zaključni projektni nalogi bomo skušali s pomočjo zgodovine in njenega razumevanja preučiti in primerjati politike treh velikih osebnosti, Franklina D. Roosevelta, Georgea W. Busha in sedanjega predsednika Donalda Trumpa, ki delujejo v organizaciji, ki ji danes laično pravimo kar Bela hiša, pravzaprav pa gre za ameriški politični subjekt predsednika ZDA in njegovega urada. Ravnanje te organizacije oziroma samih bivših predsednikov ZDA kot nekdanjih subjektov te organizacije predstavlja predmet preučevanja moje zaključne projektne naloge. Preučili bomo krizna ravnanja, sprejemanje pravnih aktov in zakonov, hitrost odločanja in ključnost reševanja težav. Prav tako bomo v smislu pravih ravnanj vodstva držav primerjali takratno življenjsko obdobje (torej obdobje od prve do druge svetovne vojne) z današnjim življenjskim obdobjem (življenje od mileniuma do danes), historično pa bomo raziskali in odgovarjali še na vprašanja:

1. Kaj je šlo narobe pri drugem zlomu Wall Streeta leta 1929 in 2006?
2. Zakaj se različni politični problemi in gospodarske krize ponavljajo?
3. Kako politične odločitve vplivajo na vse večjo rast neoliberalizma?
4. Kaj je vplivalo na razlike kriznega reševanja med preučevanimi obdobji?

Rešitve in odgovore na vsa svoja vprašanja bomo poiskali v različnih virih zgodovinske literature – knjigah, disertacijah, diplomskih nalogah, člankih in dokumentarnih filmih, ki jih je zaradi katastrofalnosti takratnih dogodkov na voljo res veliko.

1.2 Namen in cilji zaključne projektne naloge

Temo zaključne projektne naloge smo zasledili pri izr. prof. dr. Tončiju Anteju Kuzmaniću, namen uporabe te diplomske teme pa je skrit za našo veliko ljubeznijo do zgodovine. Veseli nas gospodarska zgodovina, še bolj pa nas zanima obdobje, o katerem govori zaključna projektna naloga. Zagotovo pa je del namena tudi to, da čeprav se je z izbranim problemom ukvarjalo že veliko ljudi, se o tem problemu oziroma vprašanih še vedno premalo govori tako v medijih, v politiki kot tudi v izobraževalnem procesu, kadar govorimo o modernih razlogih in krivdah za sedanja gospodarska nihanja, krize in recesije.

Cilji naše zaključne projektne naloge so različni. Med cilje uvrščamo čim objektivnejšo primerjavo med Franklinom D. Rooseveltom, Georgeem W. Bushem in Donaldom Trumpom ter v ekonomskem smislu čim obširnejšo primerjavo tedanje politike in ekonomskega stanja. Pod malo manj natančen drobnogled pa bomo vzeli tudi druge bivše ameriške predsednike in njihova ravnanja (Coolidge, Hoover, Obama). Seveda je naš cilj odgovoriti tudi na vsa vprašanja, ki so pomembna poleg primerjave prej omenjenih obdobj:

1. Kaj je šlo narobe pri zlomu Wall Streeta leta 1929 in 2006?
2. Zakaj se različni politični problemi in gospodarske krize ponavljajo?
3. Kako politične odločitve vplivajo na vse večjo rast neoliberalizma?
4. Kaj je vplivalo na razlike kriznega reševanja med preučevanimi obdobji?

Vsekakor pa je skupen cilj vsem tem vprašanjem in primerjavam dobro prebrati in razumeti zgodovinske podatke, jih objektivno postaviti na trdne temelje razumevanja in iz tega izluščiti bistvo. Zaključna projektna naloga je naše lastno delo in ni plagiat.

1.3 Predvidene metode za doseganje ciljev

V uvodnem delu jedra bomo podali teoretično izhodišče, ki je pri historičnem načinu reševanja problema zelo pomembno. Teoretično izhodišče bo obsegalo obdobje vse od konca prve svetovne vojne do začetka druge svetovne vojne. V tem raziskovanem obdobju bo zgodovinska teorija ponudila jasno sliko takratnega življenja.

Sledi glavni empirični del, kjer bomo razložili krizna dejanja različnih bivših ameriških predsednikov. Preučili bomo rezultate New Deala, ki so vezani na statistiko, intervjuje pričevalcev, zgodovinske in arhivirane ankete, tedanje časopise, tudi javna poročila in poročanje tedanjih radijskih oddaj ter zapise zgodovinskih knjig, člankov in učbenikov. Teoretično jih bomo obdelali, povezali in primerjali s sedanjim obdobjem od leta 2000 do leta 2020. Obdobje, katerega kratko zgodovino bomo v tem delu zaključne projektne naloge tudi teoretično predstavili, je torej današnja moderna doba. Seveda lahko sto let stare statistične podatke o veliki depresiji najdemo povsod, ker je šlo za zelo odmevno obdobje. Dobro pa je tudi to, da nam takšni podatki veliko povedo, ker je jasno, da svetovna ekonomija nižjega zloma od velike depresije in svetovne finančne krize 2007–2008 še ni doživela.

V sklepnem poglavju bomo s pomočjo vseh zgoraj naštetih virov in svojih zgodovinskih raziskav izluščili bistvo in čimbolj objektivno odgovorili na vsa svoja prej postavljena vprašanja ter dileme, do katerih nas bo odkrivanje zgodovinskih podatkov privedlo. Potrdili ali ovrgli pa bomo tudi svoje predpostavke.

1.4 Predpostavke in omejitve zaključne projektne naloge

Predpostavke:

1. Kriza virusa covid-19 bo sprožila več državnih recesij, odvisno od različnih protikriznih ukrepov.
2. Neenakost se zaradi neoliberalizma in vstaje desnih skrajnih voditeljev v vsakem kriznem obdobju še poveča.
3. Trumpova javna podpora v Združenih državah Amerike iz meseca v mesec pada.

Omejitve:

1. Pri zgodovinskih teoretičnih podatkih se bomo omejili le na podatke ZDA in nekaterih gospodarsko močnejših držav stare celine.
2. V primerjavi velikih ekonomskih nihanj se omejujemo le na tri večja nihanja. Osredotočamo se na krizna obdobja, ki so sledila zlomu Wall Streeta leta 1929, zlomu nepremičninskega trga leta 2006 in epidemiji virusa covid-19, ki še poteka. Ostalih manjših recesij ne upoštevamo.
3. Državna ekonomska nihanja zaradi različnih vojn in sprememb režima, izmed katerih jih nekaj še vedno poteka, ne bomo upoštevali. Omejujemo se le na svetovne krize in zlome gospodarstva.

2 KONEC VELIKE VOJNE, ZAČETEK VELIKE BLAGINJE

V tem poglavju bomo razčlenili in opisali dogodke v ZDA, ki so sledili prvi svetovni vojni, vse do zloma trga delnic leta 1929. Ovrednotili bomo dogodke, ki so ZDA v obdobju dvajsetih let dvajsetega stoletja pripeljali do obdobja bujne rasti gospodarstva.

2.1 Odmevna Dvajseta

Po prvi svetovni vojni Združene države Amerike vstopijo v novo dobo, ki jo v ameriški zgodovini pojmujejo kot odmevna dvajseta (angl. The Roaring Twenties). V nadaljevanju bom predstavil zgodovinska dejstva, ki so pomembna za razumevanje teh let blaginje in rastočega gospodarstva, hkrati pa so ZDA spremenila v gospodarsko velesilo. Prva svetovna vojna se je končala 11. novembra 1918, ZDA, Združeno Kraljestvo in Francija pa so si kot največje zmagovalke velike vojne razdelile osvojena ozemlja, osvojen kapital in osvojena sredstva poraženih centralnih sil. V veliki vojni je umrlo ali izginilo okoli 40 milijonov ljudi, kar je globoko pretreslo tedanjo bivanjsko in kulturno strukturo ljudi. Zaradi počasne frontne vojne v jarkih se je večina sodelujočih držav gospodarsko in politično zelo izčrpala. Vojnih žrtev zaveznikov je bilo ogromno. Francijo in Združeno Kraljestvo je po prvi svetovni vojni pestila velika generacijska izguba. Ministrstvo za obrambo (2018) na svoji spletni strani 100letprve.si prikazuje, da je na frontah v prvi svetovni vojni skupno umrlo malo več kot tri milijone Francozov in Angležev, medtem ko so ZDA izgubile le okoli sto sedemnajst tisoč ameriških vojakov. ZDA so v vojno vstopile preračunljivo, seveda kasneje kot Francija in Anglija. Ameriško gospodarstvo je med prvo svetovno vojno cvetelo. ZDA so med prvo svetovno vojno zaveznikom prodale ogromno količino orožja, zaradi česar so po veliki vojni Američani lahko začeli uživati v desetletju gospodarske rasti. Vse velike ameriške korporacije so med vojno masovno proizvajale železo, jeklo in vojna sredstva, po vojni pa je proizvodnja vojnih sredstev sunkovito padla, kar je rezultiralo v malo manjšem bruto domačem proizvodu prvih nekaj let po vojni. Nekaj let po vojni pa je začelo ameriško gospodarstvo strmo naraščati. V ZDA se je zaradi različnih vzrokov, ki jih je na srečo vlak časa peljal z roko v roki, začela doba miru, blaginje in tipičnih ameriških sanj. Dvajseta leta dvajsetega stoletja pa označujemo tudi kot začetek tipičnega oziroma modernega potrošništva, ki ga kot takega poznamo še danes. Torej preplet ekonomskih, gospodarskih, političnih in tehnoloških tokov je ZDA in tudi nekatere druge dele sveta pripeljal v gospodarski razcvet, ki je poleg višjega bruto domačega proizvoda svet in družbo pritegnil do spoznanj, ki so bila ključna za razcvet taylorizma, fordizma in postfordizma. Vse to je kasneje omogočilo tudi različne tehnološke, elektrotehnične in računalniške tehnologije, ki so zaradi informacijske revolucije v sedemdesetih omogočile rojstvo globalizacije, ki danes združuje svet in njegovo populacijo v globalno vas. V dvajsetih letih prejšnjega stoletja je v ZDA več ljudi živelo v mestih kot pa na podeželju.

Urbana kultura se je razvijala čisto zase in daleč stran od ogromnih podeželskih farm, ki so Ameriki zagotavljale osnovne življenjske surovine. V mesta se je veliko ruralnih prebivalcev takratnih ZDA podalo iskat »boljši kos kruha«. Nacionalno bogastvo je strmo raslo, naraščala pa je tudi populacija. Novo in moderno mestno življenje je zaradi boljših zdravstvenih ter bivanjskih razmer omogočalo hiter razplod in manjšo umrljivost otrok. Penicilin je kot revolucionarna inovacija na področju zdravstva kot prvi antibiotik na svetu omogočil zdravljenje številnih mikrobnih, gnojnih ter internih obolenj človeškega organizma, življenje bolnikov s sladkorno boleznijo pa je omogočil inzulin, ki je bil kot hormon, ki pozitivno zmanjšuje raven sladkorja v krvi, predstavljen leta 1921. Novo delovno silo in zdravo mešanico genov v naravni obliki genskega inženiringa je ZDA vse do konca stoletja konstantno prejemale v obliki migrantov, ki so jih čez ocean gnale ameriške sanje. ZDA so po prvi svetovni vojni začele z masovno gradnjo električne infrastrukture. Velika električna omrežja so z elektriko povezala vsa večja in manjša ameriška mesta. Ker so tudi avtomobili kot revolucionarni izum potrebovali svojo infrastrukturo, so Američani iznajdljivo električno infrastrukturo gradili kar ob boku cestne in avtocestne infrastrukture, predvsem v mestih, kjer je bilo prostora za takšne podvige manj. Električna in cestna omrežja so tako začela povezovati ZDA, zmanjšal se je potovalni čas, ljudje so lahko potovali zasebno in to je hkrati pripeljalo tudi do razcveta nacionalnega turizma. Karel in Floersheim (2010) menita, da so v New Yorku nebotičniki po prvi svetovni vojni rasli kot gobe po dežju, elektrifikacija pa je omogočila gospodinjstvo rabo elektrike in razvoj številnih izumov, ki so za uporabo nujno potrebovali dvosmerni električni tok. Radijski sprejemnik, sesalec, likalnik, semafor, penicilin, inzulin, program zamrzovanja, jazz glasba, vodne smuči, obliži, palični mešalnik, zvočniki, električni brivnik, detektor laži, vodni kompresor, sončna očala, buldožer, aerosol pod pritiskom, boljše snemalne kamere, natančnejša fotoaparatura ter nenazadnje tudi prve televizije skupaj s kinematografijo, razvoj avtomobila in tekoči trak pa predstavljajo najpomembnejše tehnološke izume, ki so tlakovali pot moderni, urbani in visoko civilizirani družbi. Karel in Floersheim (2010) pripovedujeta, da se je začela doba desetletnega potrošništva, ki je temeljilo na zapravljanju, razkošju in zabavi. Razlagata, da so leta 1917 v ZDA posneli prvo jazz glasbeno ploščo, jazz glasba pa je skupaj s plesom charlestone podirala takratne trende v zabavni industriji. Pravita da so ženske začele leta 1920 uveljavljati svojo volilno pravico, vse več žensk se je tudi šolalo in zaposlovalo na višjih poklicnih položajih. Zaradi električnih naprav so se higienske in bivanjske razmere še izboljšale. Uživaška moda je narekovala tudi trend oblačenja. »Flapperke« (angl. Flappers), mladenke, ki so si natupirale lase, očedile obraz, nosile kratka krila in velike klobuke, kadile cigarete na dolgih cigaretnih podaljških in poslušale jazz glasbo, so spremenile način obnašanja, oblačenja in osvajanja mlade moške populacije, ki jim je z urejenostjo in kavalirsko prefinjenostjo vrnila v enaki meri. Kinematografija in filmske družbe so masovno proizvajale nove filme. Nastale so prve komedije in grozljivke. Rodila se je legenda Charlie Chaplin, rodil se je Hollywood, kar je privedlo do ustroja njegove estradne družbe, leta 1926 pa se je rodila tudi Marilyn Monroe, ki še vedno velja za največji ideal ženske lepote na svetu.

Vso to nastopaštvo, uživaštvo in razkošje je pripeljalo do ogromnega potrošništva. Ženske so kot gospodinje pametno in načrtno (ekonomsko) razpolagale z družinskimi financami, kar pa je razumel tudi prvi oglaševalski kader, ki je na prvo mesto svojih oglaševalskih kampanj postavil tipično ameriško gospodinjjo. Gospodinje so iskale čim učinkovitejše finančne rešitve, s katerimi so si lahko privoščile vse najnovejše izume, kot so sesalec, likalnik, radio ipd. Takšno ekonomsko obnašanje je pripeljalo do transformacije ljudi v »homo economicuse«. Ljudje so, namesto da bi razmišljali o preživetju in pridelavi hrane, začeli razmišljati racionalno, praktično in preračunljivo. Vsi so si želeli ameriških sanj in takšno razmišljanje je svet popeljalo v moderno dobo. Karel in Floersheim (2010) predpostavljata, da je avtomobilska industrija razvila potrošništvo kupovanja na kredit oziroma plačilni način »kupim zdaj, plačam pozneje«. Takšen način odplačevanja pa je sprožil masovno produkcijo najrazličnejših izdelkov, ki so bili namenjeni končni potrošnji. Ljudje so si lahko tako stvar kupili še isti dan, ko so si jo zaželeli, plačali pa so jo kasneje po obrokih. Ogromno potrošništvo, ki je rezultiralo v ogromni povpraševalni krivulji, in oglaševanje vseh novih izumov pa je sprožilo pozitivno razmišljanje o kredibilnosti in splošni uporabi oglaševanja, organiziranja velike delovne sile, produktivnosti ter marketinških in tržnih prijemov, ki so bili do takrat še nepoznani. Začelo se je oglaševanje preko radijskih postaj. Nastajale so nove revije in časopisi. Začelo se je oglaševanje v filmski industriji in s pomočjo estradnih filmskih idealov. Oglaševali so skozi vse nove medijske kanale, s pomočjo žarnic in električne energije, oglaševali so celo s pomočjo cestne infrastrukture. Tako je nastala tudi znamenita avenija Madison v New Yorku. Začelo se je tudi oglaševanje na samih avtomobilih in ostalih prevoznih sredstvih. Jasno je, da je izum avtomobila k novemu načinu življenja in k novi potrošniški strukturi populacije nasploh veliko pripomogel. Karel in Floersheim (2010) pravita, da so ljudje zaradi iznajdbe avtomobila postali veliko mobilnejši, prav tako pa so mobilnejša postala tudi podjetja in javne storitvene organizacije. Poštne službe, gasilci, policija, vojska in zdravstvo so le nekatere izmed državnih organizacij, ki so zaradi iznajdbe avtomobila postale veliko mobilnejše in hitrejše. Na račun tega se je mobilizirala tudi hitrost prenosa podatkov in informacij med samimi zasebnimi organizacijami ter javnimi podjetji. Spremenil pa se je tudi način življenja povprečnega Američana. Veliko ljudi se je preprosto rado vozilo in tako je dirkanje z avtomobili postalo športna dejavnost. Nastajali so novi avtomobilski poklici – šofer, avtomehanic, vulkanizer in mnogi drugi. Ljudje so se ob koncu vikenda raje zapeljali na piknik v park ali pa preprosto po sončnih ovinkih cest ameriškega podeželja, kar je verjetno zmanjšalo obisk v cerkvi in s tem v kasnejših generacijah povečalo število ateistov v državi. Tudi to je ljudi spodbudilo k bolj kritičnemu razmišljanju. Potrošništvo in življenje sta se začela vrteti okrog avtomobila. Po vzoru bencinskih črpalk so nastajale prve drive in restavracije, nastajala so suburbana območja, ki jih prej niso poznali. Zaposleni v mestnem jedru so lahko sedaj živeli v suburbanih območjih in se v službo enostavno peljali z avtomobilom. Lahko so živeli v velikih hišah, imeli svoje parcele in vrtove, potreba po življenju v natrpanih stanovanjskih stavbah nedaleč od delovnega mesta pa je postopoma izginila.

Suburbana območja danes predstavljajo temelj bivalno-lokacijskih razmer ameriških sanj. Ljudje so se vozili v službe, kar pa je predstavljalo izziv mestni infrastrukturi. Graditi so se začeli ogromni poslovni centri s podstavkom iz garaž, kjer so lahko delavci iz suburbanih območij parkirali svoj avtomobil. Mobilnost pa je preko avtomobila poskrbela tudi za propad lokalnih trgovcev. Ljudje so se namesto v male, slabo založene lokalne izložbe, raje zapeljali v velike trgovske verige, ki so ravno s pomočjo hitre mobilnosti lahko začele s trgovanjem preko dislociranih enot. Karel in Floersheim (2010) razlagata, da je trgovina lahko imela sedež in vse ostale organizacijske enote podjetja v velikem konkurenčnem poslovnem centru, fizične enote, preko katerih so te trgovine prodajale kupcem segmenta B2C, pa so bile med seboj povezane z aktivno distribucijsko mrežo, ki je tudi zaradi inovacije programa zamrzovanja postala zanesljivejša. Izum penicilina oziroma posredno razumevanje mikrobiološke dejavnosti pa je verjetno prispeval tudi h kasnejšemu razvoju konzervansov, ki pa so rok uporabe hrani še izboljšali. Oglaševanje je zagotovo pomagalo veliko industrijam; cvetela je tobakna industrija, filmska industrija, filmi in lepotni ideali igralcev so pomagali lepotni industriji, ki je začela z oglaševanjem lepotnih pripomočkov, kot so šminke in parfumi. Znano je, da dobo dvajsetih let 20. stoletja označujemo za prehod iz industrije premoga v električno industrijo, s Fordovim izumom tekočega traku leta 1913 pa se je produkcija proizvodov še izboljšala. Opazimo, da je ogromna mera potrošništva ob boku kreditnega potrošništva in kasneje potrošništva z zakupom pripeljala do ogromnega zadolževanja, ki samo po sebi ni bilo tako napačno in ne bi predstavljalo večjih ovir, če bi govorili samo o zadolževanju za dejansko fizično lastnino, zlatnino in nepremičnine – torej osebno lastnino. Z revolucionarno iznajdbo trga vrednostnih papirjev pa je zadolževanje postalo zelo tvegano, kar pa se je leta 1929 izkazalo za kruto realnost.

2.2 Revolucija managementa in Fordizem

Janeš (2018, 1) razlaga, da se je organizacija na osnovi hierarhije in avtoritete zgodila sama po sebi. Pravi da se je organiziranje velikega števila ljudi začelo skupaj s prvimi velikimi civilizacijami. Razlaga, da sam koren besede organizacija izvira iz grške besede »organon«, ki ima seveda več pomenov. Organiziranje in vodenje ljudi na različnih nivojih se je pojavilo in utrdilo v strukturi vojske, ki je izrazito hierarhično organizirana organizacija. Znanstveni pristop pa se je skupaj z ostalimi oblikami organiziranja pojavil in uveljavil ob prelomu v dvajseto stoletje, ko je F. W. Taylor utemeljil znanstveni pristop do organiziranja in prvi uporabil besedo management.

2.2.1 Taylorizem

Friederick Winslow Taylor velja za utemeljitelja managementa kot posebne stroke oziroma ekonomske vede, ki v današnji dobi globalizacije in hitrega toka informacij predstavlja temeljno področje, ko govorimo o organiziranju modernih oblik gospodarskih družb. Skupaj s H. Fayolom in M. Webrom je razvil nekaj temeljnih načel in osnov managementa, ki kot jasna podlaga organiziranja delujejo še danes. Taylor je po zgodnjem šolanju za inženirja mehanike in izumitelja postal vajenec v različnih organizacijah železne industrije. Kot navaden operater mehanskega stroja je takoj opazil, da različni delavci v operiranje svojih strojev ne vlagajo dovolj truda, nato pa je kmalu postal delovodja. Na tem delovnem mestu pa se je začel ukvarjati s produktivnostjo mehanskih strojev in samih delavcev oziroma operaterjev. Organizacijo človeškega dela je poimenoval znanstveni management, katerega načela je zapisal v svoji knjigi *The Principles of Scientific Management*. Tako je postal svetovalec na področju organizacije. Postal je zunanji sodelavec organizacij in podjetjem svetoval, kako naj organizirajo, najemajo in plačujejo delavce, da bodo ti najbolj produktivni. Janeš (2018, 20) razlaga, da se je Taylor močno zavzemal za denarno nagrajevanje najbolj produktivnih delavcev in večanje urne postavke. Taylor (1998, 8) verjame, da morata v blaginji živeti tako zaposleni kot delodajalec. Meni, da naj bi bilo to možno le, če delodajalci zaslužijo več in tako bolje plačajo delavce, ki so v zameno za večjo urno postavko bolj zadovoljni z delom. To naj bi po njegovem mnenju podjetja dosegla le z večanjem učinkovitosti, produktivnosti in standardizacijo. Taylor (1998, 13) v svojem delu poudarja nacionalno učinkovitost. Taylor (1998, 13) cilja na industrijo premoga in jekla. Slabšanje nacionalne učinkovitosti opisuje s slabšanjem produktivnosti, samozadostnosti in gospodarske stabilnosti ZDA in razvije nekaj zelo pomembnih načel. Taylor je verjel, da odgovornost organiziranja in standardiziranja pripada glavnim managerjem organizacije, odgovornost opravljanja dela pa zaposlenim delavcem. Verjel je v svoje znanstvene metode. Menil je, da lahko organizacije postanejo dolgotrajno učinkovite in produktivne le z uporabo njegovega znanstvenega pristopa. Verjel je, da so ljudje rojeni s talentom za različne smeri. Menil je, da so nekateri delavci že po naravi bolj učinkoviti pri določenih opravilih kot drugi. Tako je mislil, da morajo podjetja poiskati najbolj primerne delavce za točno določene delovne pozicije v podjetju. Še bolj kot naravni talent pa je Taylor zagovarjal usposabljanja, šolanja in uvajanja delavcev k posameznim delovnim aktivnostim in odgovornostim na točno določenih delovnih pozicijah. Vse skupaj naj bi s strogim nadzorom delovnih aktivnosti in standardizacijo delovnih procesov večalo produktivnost organizacij. S svojo metodo merjenja časa in gibanja je uveljavil novo ekonomsko miselnost, ki jo še danes prepoznamo kot taylorizem. Pred njegovim znanstvenim pristopom so delavci opravljali posamezne delovne naloge, ki so jih pripeljale do cilja – bodisi govorimo o sestavljanju avtomobila bodisi o produkciji preprostih obuval. Vsak delavec je moral biti visoko in specifično izurjen za takšno delo, ki ga je opravljal sam ali s pomočjo večjega števila zaposlenih.

Taylor je posamezno delovno nalogo delavca razdelil na vsaj dvajset ali trideset posameznih delovnih aktivnosti, ki jih je bilo mogoče časovno in gibalno standardizirati. Za vsako delovno aktivnost si je Taylor vzel čas za merjenje. Meril je časovni potek ter gibalne sposobnosti najbolj produktivnih delavcev. Tako je lahko določil aktivnosti, ki jih delavec opravi v najkrajšem času z najmanjšim številom gibov. Nato je preko dela najbolj učinkovitih delavcev določil delovne norme in standarde. Te aktivnosti so namesto delovnih nalog postale zadolžitve delavca. Po njegovem pristopu je delavec opravljal le eno izmed mnogih delovnih aktivnosti, iz katerih je nato mogoče sestaviti avtomobil ali preprosto obuvalo. Menil je, da delavci, ki ne dosežajo delovnih norm oziroma standardov, niso vredni plačila in bi jih zato morali odpustiti, zaposlene, ki norme dosežajo ali pa celo presegajo, pa bi morali dobro plačati in dobro nagradjevati. Pri taylorizmu je šlo za spremembo miselnosti, fizičnih aktivnosti in koordinacije. Je pa taylorizem podjetjem omogočil večanje produktivnosti tudi do štiristo procentov. Brez Taylorjeve inovativnosti, ki jo je prepoznal tudi sam Henry Ford, ne bi Ford morda nikoli izpopolnil svoje teorije tekočega traku. Taylorizem je obstajal v skupnih smernicah kapitalizma, lahko bi rekli, da spada taylorizem oziroma večanje učinkovitosti pod sestavni del kapitalizma. Gre za dejstvo, ki je pogoj večanja dobička lastnikov kapitala, kar pa je bistvo obstoja kapitalizma. Govorimo o prostem trgu in zasebnem kapitalu. Gre za večanje kapitala elite in večanje svetovne neenakosti. Tako pa je taylorizem spodbujal začetek takrat še neznane neoliberalistične miselnosti. Čeprav je pripeljal do večanja učinkovitosti in produktivnosti, do znanstvene utemeljitve managementa, do standardizacije, do izboljšanja kakovosti produkcije in tudi samih produktov, do večanja dobička, blaginje zaposlenih in nekaterih delovnih pravic, pa je na drugi strani pripeljal tudi do razvrednotenja dela kot pomembne in specifične obrti. Delavci so bili od tedaj naprej hitro zamenljivi in pogrešljivi, prav tako pa so izgubili pripadnost, saj so skozi celoten delovni proces počeli isto enostavno in dolgočasno delovno aktivnost.

2.2.2 Henry Ford

Henry Ford je bil eden izmed največjih ameriških inženirjev, managerjev, vizionarjev in poslovnežev. Ford je bil kot mladenič izvrsten strojnik in praktik mehanike, ki je po veliko neuspešnih poskusih zaposlitve in vzpostavljanja avtomobilskega podjetja s poslovnimi partnerji leta 1903 končno ustanovil svoje uspešno podjetje Ford Motor Company. Kot velik poslovnež je leta 1908 začel prvi na svetu proizvajati model avtomobila za komercialno rabo, Ford Model T, kot se je avtomobil imenoval, pa je postal prvo kakovostno in ceneno transportno vozilo, ki si ga je lahko privoščil vsak delavec srednjega razreda. S pomočjo množične uporabe in s svojo mehansko enostavnostjo je Ford Model T postal senzacija. Janeš (2018, 21) razlaga, kako je leta 1913 Henry Ford izpopolnil teorijo tekočega traku in jo vpeljal v svojo tovarno. Nakazuje, da je Ford, kot zagrizen taylorist zaradi svojih sposobnosti in inovativnosti svoje delavce plačeval 5 USD na uro.

Janeš (2018, 21) pravi, da je Ford z osnovano linijo tekočega traku model T izdeloval celih 25 let. Kot veliki vizionar naj bi Ford verjel, da je neskončno potrošništvo pot do svetovnega miru. Začela se je doba fordizma, to pa je tudi miselnost, ki jo je Henry Ford ustvaril nenačrtno in posredno. Čeprav se je kot taylorist zavzemal za delitev, standardizacijo in mehanizacijo dela, nizke stroške ter masovno proizvodnjo, pa je z uveljavitvijo tekočega traku pri masovni produkciji modela T poskrbel, da je masovna produkcija cenениh dobrin postala nov trend ekonomske miselnosti. Masovna in hitra produkcija cenениh proizvodov – z eno besedo fordizem.

2.2.3 Henri Fayol

Predstavnik klasične šole managementa je skupaj s F. W. Taylorjem in M. Webrom tudi Henri Fayol, ki se je ukvarjal bolj s samimi nalogami managerjev kot pa delavcev. Janeš (2018, 22) razlaga o prepričanosti Fayola, da je centraliziranost moči odločanja, torej hierarhično urejena organizacija, edina prava oblika organizacije, ki je učinkovita in produktivna. Pravi, da se je Fayol globoko zavzemal tudi za enotnost ukazovanja. Menil je, da bi moral imeti vsak delavec samo enega, ne pa več nadrejenih. To naj bi menil tudi zaradi lažjega pretoka komunikacij in managerskih elementov, ki jih je opisal. Janeš (2018, 22) opisuje načrtovanje, organiziranje, ukazovanje, koordinacijo in nadziranje, ki naj bi bile temeljne naloge managerjev. Teh pet elementov managementa je tako pomembnih, da kot neizpodbitna osnova za določanje managerskih nalog veljajo še dandanes. Prav tako so redna učna snov managementa vseh smeri šolanja. Razvil je 6 temeljnih funkcij, ki naj bi jih obvladovalo vsako podjetje. Tehnična, komercialna, finančna, varnostna, računovodska in upravna funkcija – tudi ta delitev služi kot pomembno odkritje in osnova managerske doktrine.

2.2.4 Maximilian Karl Emil Weber

Maximilian K. E. Weber je bil predstavnik birokratske šole in liberalne usmeritve. Tako kot Taylor in Fayol se je zavzemal za hierarhičnost in centraliziranost organizacij. Janeš (2018, 23) piše, kako je Weber razmišljal, da je učinkovita organizacija popoln sistem pravil, ki je urejen z določenimi pristojnostmi in internimi normami, ki naj bi se jih držali tako lastniki, management kot tudi vsi zaposleni. Janeš (2018, 23) razlaga, da si je Weber, tako kot vsi ostali predstavniki klasične šole managementa prizadeval za popolno delitev dela in za popolno hierarhijo avtoritete. Razmerja med podrejenimi in nadrejenimi naj bi bila točno določena. Globoko se je zavzemal za formaliziranost organizacij. Verjel je, da obstaja popoln sistem pravil, kazni in določil. Prizadeval si je za arhiviranost oziroma popolno dokumentiranost, torej sledljivost poslovnih in organizacijskih tokov. Prizadeval si je za napredovanja različnih usposobljenih in učinkovitih zaposlenih ter za jasno razločevanje osebnega od organizacijskega življenja, kar pa je pokazalo tudi njegovo čutno plat do soljudi.

3 VELIKA GOSPODARSKA KRIZA

V tem poglavju bomo povzeli ključne dogodke, ki so se dogajali med paniko sunkovitega padca cen delnic meseca oktobra leta 1929, opisali in ovrednotili pa bomo tudi posledice in vidike padca trga delnic, kaj je v ZDA prinesla nova politika ter kako je vse to skupaj vplivalo na države evropskega kontinenta.

3.1 Padec Wall Streeta

Karel in Floersheim (2010) pripovedujeta, da je sreda 23. oktobra 1929 v ZDA označila grenak konec do tedaj najlepše socialno-ekonomsko družbene dobe, ki je trajala vse od začetka dvajsetih let. Kljub vzponu mafije in ameriških tolpa ter prohibicije so v ZDA od leta 1921 do leta 1929 beležili največjo blaginjo, mir in rast gospodarstva, kot so jo do tedaj poznali. Industrializacija, elektrifikacija, mobilnost z avtomobilsko industrijo, modernizacija, urbanizacija, taylorizem, fordizem in novosti kreditnega potrošništva so največji tehnološki, družbeni in ekonomski vplivi, ki so poskrbeli, da je vrednost gospodarstva ZDA v manj kot desetletju dvajsetih let prejšnjega stoletja zrasla za skoraj polovico. Po podatkih HSUS (angl. Historical Statistics of the United States), ki so javno dostopni na spletnem brskalniku www.google.si, naj bi od leta 1920 pa do leta 1929 bruto nacionalni prihodek rasel za štiri procente letno in se tako v desetletju povečal za konkretnih štirideset procentov. Karel in Floersheim (2010) prikazujeta novost na ameriškem trgu, ki jo je v dvajsetem stoletju predstavljalo vlaganje v vrednostne papirje, prav tako pa tudi zadolževanje za takšne nakupe. Predsednik ameriške banke National City Bank Charles Edwin Mitchell je prepoznal investicijsko plat takratne ameriške populacije. Opazil je, da si povprečen Američan želi lastiti del svoje najljubše blagovne znamke in da si želi hitrega zaslužka, ki ga na trgu vrednostnih papirjev lahko relativno hitro uresniči. Ljudje so preprosto verjeli, da je rojstna pravica vsakega Američana, da obogati, da uresniči svoje sanje, ameriške sanje. Ljudje so preprosto verjeli, da živijo v novi ekonomski dobi. Žal pa takrat zaradi novosti samega trga in nepoznavanja psihološko-družbenih vzgonov visokega tveganja, povezanega z vlaganjem in zadolževanjem na trgu vrednostnih papirjev, vodilna ameriška ekonomska stroka še ni poznala. Američani so se namreč z obveznicami prvič srečali med prvo svetovno vojno. Karel in Floersheim (2010) razlagata, da so ZDA za financiranje velike vojne uporabile obveznice Liberty Bonds v obliki prvih pravih vrednostnih papirjev. Američani so tako med vojno kupovali obveznice, za katere jim je država po vojni obljubila plačilo oziroma znesek, ki je bil ovrednoten na obveznici. Vse to je po vojni spodbudilo Mitchella in njegove kolege, elitne bankirje z Wall Streeta, da se zaslužek skriva v sami želji in sli povprečnega Američana po dobičkarstvu. Rodil se je namreč trg vrednostnih papirjev. Opazimo da so ljudje začeli vlagati v delnice in obveznice privatnih podjetij. Ogromen in hiter razvoj trga vrednostnih papirjev je omogočala nova tehnologija.

Karel in Floersheim (2010) razlagata, da je Mitchell po celotni državi postavil poslovalnice, ki so ljudi učile know-how novega trga. S telegrafi so lahko v minutah po celotni Ameriki pošiljali cene, rast in novosti novega trga. Telegrafi z informacijami o trgu so bili postavljeni na skoraj vseh javnih mestih – na železniških postajah, na ladjah in celo v lepotilnih salonih. Ljudje so lahko kupovali delnice podjetij, katerih proizvode so uporabljali. Trg delnic je postal trend. Postal je tako popularen, da so o njem ves čas pisale vse najboljše medijske hiše, revije in časopisi. Karel in Floersheim (2010) pripovedujeta o objavljenih zgodbah povprečnih Američanov, ki so zaradi trga čez noč postali zvezde. Joseph Kennedy, oče Johna Fitzgeralda Kennedyja, enega izmed najbolj ljubljanih in občudovanih predsednikov ZDA, je čez noč postal slaven in bogat. Takšni Američani, ki so živeli normalna delovna življenja, so lahko z eno samo dobro potezo hitro obogateli. Ljudje so bili tako zasvojeni z vlaganjem v trg delnic, da so si začeli za takšne nakupe izposojati denar. Kultura kreditnega potrošništva se je tako znašla na trgu delnic. Mislimo, da je to prva večja napaka, ki se je takrat zgodila. Karel in Floersheim (2010) omenjata, da je bila do konca leta 1920 večina delnic kupljena z izposojenim denarjem. Omejitev izposojanja denarja, različnih varnostnih sistemov rezerv in institucij, ki obvladujejo trg denarja, pa takrat večina držav še ni imela pravno urejenih. Zadolževali so se navadni ljudje, zadolževala so se velika in majhna podjetja, zadolževale so se celo banke. Mehurček zadolževanja pa je tihoma rasel in rasel. Karel in Floersheim (2010) celo omenjata, da je bila na koncu 1920 skoraj polovica vsakega ameriškega dolarja izposojena. Ta veliki kompleks izposojenega denarja je povzročil večje povpraševanje in cene delnic so rasle. Od leta 1927 do leta 1928 je trg zrasel za približno polovico. Na to iluzijo izposojenega denarja je prvi javno opozarjal Paul Warburg, ki je bil del elitne skupine bankirjev z Wall Streeta. Poudarjal in verjel je, da se zadolževanje ne bo vleklo v neskončnost, da bo mehurček zadolževanja kmalu počil in da se svetu približuje velika ekonomska kriza. Seveda njegovim apokaliptičnim napovedim nihče ni upal verjeti, trg pa je postajal vse popularnejši, razlagata Karel in Floersheim (2010) in hkrati pravita, da so na trg delnic začele vlagati tudi ženske, ki so prej veljale za nesposobne in ekonomsko nerazumevajoče, na trg delnic so vlagale znane osebnosti in politiki, v vrednostne papirje je na veliko vlagal Charlie Chaplin. Na trg delnic je svoje premoženje vložil takratni trideseti predsednik ZDA, Calvin Coolidge, republikanec, znan po reku: »Business of America is business.« V novost z Wall Streeta pa je velik del svojega premoženja vložil tudi sam Winston Churchill. Trg se je širil po svetu, šlo je za neprecenljivo ekonomsko novost, ki jo je v današnjem času težko razumeti. Zaradi ogromnega potrošništva in povpraševanja po vrednostnih papirjih pa je trg rasel in rasel.

Karel in Floersheim (2010) prikazujeta, kaj se je dogajalo na delniškem trgu ob hudem zlomu delnic. Marca leta 1929 so na rednih državnih volitvah za 31. predsednika ZDA izvolili republikanec Herberta Clarka Hooverja. Kljub temu da je Hoover na trg delnic gledal zaskrbljeno, sam po pravni poti nikoli ni sprožil kakršnihkoli ukrepov ali sprememb, ki bi dogajanje zajezile. Septembra 1929 se je vse spremenilo. Trg je postal zelo agresiven in surov. Nekaj dni za tem, ko je predsednik Hoover od elitne skupine bankirjev z Wall Streeta prejel zadnje obvestilo, da je s trgom vse v redu, pa se je trg delnic sesul. Nihče ne ve, kaj je tisto sredo 23. oktobra 1929 sprožilo tako silovit padec cen delnic, dejstvo pa je, da so cene začele sunkovito strmoglavljati. Kupcev delnic preprosto ni bilo. Vsi so želeli delnice prodajati, nihče pa jih ni kupoval. Ker povpraševanja ni bilo več, je začela cena delnicam padati. Naslednje jutro je prineslo črni četrtek. Začelo se je namreč obdobje največje ekonomske krize, depresije, ki je sprožila niz dogodkov, ki so do konca obdobja hladne vojne po svetu povzročali lakoto, smrt in ogromno neenako razporeditev družbene moči. Karel in Floersheim (2010) pravita, da si nihče ni predstavljal, da se bodo v tednu po črnem četrtku sesuli vsi temelji ameriških sanj. Okoli trga na Wall Streetu se je zbrala več desetisočglava množica ljudi, vlagateljev, ki so čakali na informacije in pojasnila. Padci cen delnic so bili tako siloviti in sunkoviti, da so jih spremljali vali ogorčenja, začudenja, besa in strahu. Med samo paniko, ki se je dogajala v četrtek, se je znašel tudi Winston Churchill. Na krizni sestanek elitnih bankirjev se je na črni četrtek med množico prerival Mitchell, ki se mu je mudilo v banko J.P. Morgan. Sestanek so imeli največji magnati Amerike, elitni bankirji in lastiki kapitala, ki so po podatkih dokumentarnega filma 1929: The Great Depression takrat predstavljali vrednost šest milijard USD. Sestanek je vodil Thomas William Lamont, predsednik banke J.P. Morgan, največje banke in vlagateljske hiše takratnega Wall Streeta. Na sestanku so se odločili, da bodo skupaj na trg delnic transferirali njihovo skupno 250 milijonov USD vredno premoženje. Richard Whitney, podpredsednik ameriške borze delnic, je šel med malico kupovat velike vsote glavnih ameriških delnic, Lamont pa je javnosti predstavil, da ni razloga za paniko. Za kratek čas je vlaganje velike vsote denarja na trg res delovalo. Čez vikend je trg spet rasel, vse do ponedeljka, ko so se zamašile in sesule telefonske linije. Zmanjkalo je papirja za telegrafe. Ljudje so namreč dobivali pozive, naj hitro prinesejo še več denarja, če ne, bodo izgubili vse svoje delniško premoženje. Na žalost pa so ravno v ponedeljek cene delnic padle še bolj strmo. Naslednje jutro, 29. oktobra 1929, pa je prineslo črni torek. Na črni torek so padle najvrednejše delnice trga – delnice jeklarske in avtomobilske industrije. V torek zvečer so bile po podatkih dokumentarnega filma 1929: The Great Depression vse delnice vredne približno eno petino manj kot v ponedeljek. Zavladata je panika. Ljudje so želeli do svojega denarja. Veliko ljudi je čez noč izgubilo vse premoženje. Zaradi ogromnega dolga se je povečalo število samomorov, nekateri zaposleni so se vrgli z oken Wall Streeta. Hoover na trg delnic in v zasebni kapital še vedno ni posegal. Na mestu panike Wall Streeta se ni niti pojavil. Verjel je v to, da se bo finančna rana zacelila kar sama in da bodo delnice spet zrasle same od sebe. Menil je, da to ni stvar države. Ker je verjel v prosti trg, še vedno ni ukrepal.

Elgin (2011) večkrat v svojem delu *The Great Depression* poudari, da je v tem času v ZDA še vedno uspeval sistem manjših zasebnih bank, ki so zaradi zloma trga bankrotirale ena za drugo. Do leta 1931 je propadlo več tisoč ameriških zasebnih bank. Američani so izgubili vse svoje prihranke v bankah. Banke so posojale denar za delnice, ki so jih kupovali posamezniki in podjetja, in tako so tudi banke izgubile vse svoje premoženje na trgu delnic in klonile pod težo svojih kreditov. Zlom trga delnic je zaradi ogromne javne zadolžitve sprožil domino efekt. Največje državno gospodarstvo na svetu je klonilo pod težo kreditnega potrošništva. V tednu po zlomu Wall Streeta je po podatkih dokumentarnega filma 1929: The Great Depression izginila vrednost petindvajsetih milijard USD zasebnega kapitala. Največji svetovni zlom gospodarstva pa je zazeval v vsej svoji surovosti. Celotni finančni sistem največje svetovne gospodarske sile se je zlomil.

3.2 Razmere v ZDA po zlomu Wall Streeta

Karel in Floersheim (2010) pripovedujeta o posledicah zloma delniškega trga. Kmalu po zlomu Wall Streeta so finančno krizo začeli čutiti v vseh panogah, obrteh in industrijah. Globoka finančna luknja ni prizanašala nikomur. Veliko ljudi je ostalo brez vse lastnine. Tudi Američani, ki so bili finančno stabilni, so se morali odpovedati vsem svojim sanjam, razkošju, uživanju in tudi nekaterim luksuznim dobrinam. Veliko ljudi se je bilo primorano odpovedati vsem svojim nepremičninam, še več ljudi pa je postalo brezposelnih. Podjetja so ostala brez kapitala in začela so zapirati svoja vrata. Tudi solventna podjetja so se morala odpovedati delovni sili in višku sredstev, ki jih zaradi nizkega povpraševanja niso več potrebovala. Tudi solventna podjetja niso mogla dobiti posojil, da bi lahko nadaljevala s proizvodnjo, odplačala dobavitelje, stroške in obresti. Začela so z odpuščanjem, in ker ni bilo povpraševanja, niso vršila produkcije. Nastopila je doba velike inflacije, bruto domači proizvod na prebivalca pa je strmo padal. Velika depresija je edini dogodek, ki je v ZDA poleg državljanske vojne prinesel toliko terorja in surove panike. Leta 1930 je finančna kriza dosegla vse konce ZDA. Na podeželju so bile razmere zastrašujoče. Kriza je ljudi prizadela še močneje kot v mestih, revščina se je razširila po ruralnih predelih ZDA. Sunkovit padec cen kmetijskih proizvodov je bil neverjeten. Kmetje so imeli veliko pridelka, ki ga niso mogli prodati, saj ga je bilo nemogoče prodati. Privoščiti si ga ni mogel nihče. Veliki in tudi majhni kmetje, ki niso mogli odplačevati dolgov, so bili prisiljeni zapustiti kmetije. Začeli so novo življenje na cestah. Prepuščeni so bili milosti in nemilosti nestabilne prihodnosti. Začele so se masovne migracije kmečke populacije srednjega zahoda v vse smeri in urbanizirane dele ZDA. Najhuje je finančna kriza udarila med letoma 1930 in 1932. Šlo je za globoko ironijo črnega humorja velike finančne krize. Medtem ko so na eni strani kmetje uničevali ves svoj pridelek, ki ga niso mogli prodati, so na drugi strani ljudje umirali od lakote, ker si hrane niso mogli privoščiti. Medtem ko so na eni strani ljudje živeli le z nekaj kosi oblačil, so se na drugi strani v skladiščih tekstilnih tovarn prašile polne police oblačil.

Medtem ko je veliko ljudi spalo pod milim nebom ali pod za silo zgrajenim kupom ničvredne lastnine, so na drugi strani razkošne stavbe, celotna kmetijska poslopja, tovarne, stanovanja in hiše ostajale brez lastnikov in čisto prazne. Brezposelnost pa se je vztrajno približevala četrtini delovne populacije. Stavke, prepiri, demonstracije, združenja različnih obrtnikov in radikalna zborovanja so preplavila trge, parke in ulice večjih mest. Ljudje so se protestno vkrcali na vlake brez denarja ali se na pot podali peš. Izgledalo je kot revolucija, šlo pa je le za obupana zborovanja revnih ljudi. Karel in Floersheim (2010) pripovedujeta o represiji predsednika Hooverja. Predsednik Hoover je na zborovnja odgovoril s polno močjo represivnih organov. Veliko protestnikov in demonstrantov je bilo poškodovanih, zaprtih, veliko jih je tudi izgubilo življenje, vojska in policija pa sta prevzeli ulice. Ljudje so začeli verjeti radikalnim ideologijam. Komunisti in socialisti so pridobivali družbeno moč. Ameriki je pretila velika nevarnost vzpona komunistične ideologije. Hoover je znan po krutem razgonu veteranov prve svetovne vojne, ki so protestirali in zahtevali svoje obljubljene denarne nagrade. Val veteranov z družinami, ki je kongresu izročil podpisano peticijo, se je zbral v glavnem mestu Washington, D.C. Ker je kongres peticijo zavrnil, niso imeli ničesar za izgubiti. Začeli so prebivati pred kongresom, v parkih in na pločnikih. Hooverjeva vojaška svetovalca, general Douglas MacArthur in Dwight David Eisenhower, kasnejši štiriintrideseti predsednik ZDA, sta Hooverju svetovala, naj protestnike razžene, češ da predstavljajo veliko grožnjo vodstvu države. Hoover je pod posrednim pritiskom MacArhturja nadalje poslal vojaški bataljon. Prišlo je do grozne represije, prizanesli niso niti otrokom. Na protestnike so začeli streljati. Šlo je za izvajanje močnega terorja nad državljanji. Po tem dogodku je med ameriško populacijo prevladovala misel, da je Hoover zblaznel. Ta incident je ubil ves ugled predsednika Hooverja, MacArhtur pa je celo do svoje smrti verjel, da je republiko rešil pred revolucijo. Šlo je za ironijo dveh velikih herojev druge svetovne vojne, MacArhturja in Eisenhowerja, ki sta v lastni državi še pred drugo svetovno vojno zaradi demonstracij velike krize, ki je kasneje omogočila vzpon nacionalsocialistične nemške delavske stranke v Nemčiji in sprožila drugo svetovno vojno, surovo napadla veterane prve svetovne vojne, ki so protestirali zaradi insolventnosti države, za katero so se v veliki vojni herojsko borili in dosegli zmago. Hooverjevo sposobnost spopadanja s krizo je povzela velikost in surovost posledic velike depresije. Karel in Floersheim (2010) pravita, da se je Hoover s krizo res začel spopadati takoj po padcu Wall Streeta, vendar pa njegova politika in protikrizni programi niso imeli prevelikega uspeha. V letu 1929 je zagotovil nemoteno gradnjo velikih državnih gradbenih projektov, da bi vzpodbudil zaposlovanje. Vse guvernerje zveznih držav je spodbujal k širjenju obsega vseh javnih del. Ustanovil je krizno organizacijo PECE (angl. President's Emergency Commite for Employment), s katero je želel nadzorovati državne in lokalne protikrizne programe in spodbujati zaposlovanje. Vendar ta organizacija direktnega uspeha na terenu ni pokazala. Ko se je kriza poslabšala, je zaprosil vlado, da bi ZDA povečale svoj dolg. Čeprav so ekonomske razmere v zgodnjih mesecih leta 1931 kazale na izboljšanje, pa je zlom serije evropskih bank v ZDA poslal nove finančne udarce, ki so velikost posledic krize še povečali.

Ljudje so začeli verjeti Franklinu Delanu Rooseveltu, ki se je kot guverner zvezne države New York vidno zavzemal za pomoč socialno šibkim, demokrati pa so na naslednjih volitvah za 32. predsedniškega kandidata izbrali ravno Roosevelta.

3.3 New Deal

Po štirih letih predsednikovanja in posedovanja najvišje ameriške družbene moči se je leta 1933 zaradi lastne nesposobnosti od predsedniškega položaja poslovil Hoover, ki je še vedno verjel, da je dogajanje po krizi posledica nedotakljivih ekonomskih tokov, na katere sam s svojo republikansko miselnostjo o neregulaciji trga nima nobenega vpliva. Ravno nasprotno pa je s svojim karizmatičnim in samozavestnim nastopom dokazoval demokrat Franklin D. Roosevelt, ki je v svojem petdesetem letu starosti prvič kandidiral za predsednika ZDA. Karel in Floersheim (2010) razlagata, kako se je brezposelnost takrat rekordno vrtela okrog petine delovno aktivnega prebivalstva. Zdelo se je, kot da Američani pričakujejo svojega odrešitelja. Prihodnost pod vodstvom Roosevelta je Američanom vlivala novo upanje. FDR je osvojil srca ameriških volivcev in z zanesljivo zmago, z veliko več kot večino glasov, premagal ne preveč ljubljenega nasprotnika Hooverja. Čeprav je moral kot novoizvoljeni predsednik ZDA na inavguracijo čakati več kot 4 mesece, je ob njegovi inavguraciji 4. marca leta 1933 svečano obljubil finančno stabilno in reformno prihodnost. V štirih mesecih čakanja pa so se posledice velike depresije le poslabšale. Nihče pa ni mogel vedeti, da bo v prihodnosti prav FDR s svojimi štirimi predsedniškimi mandati kot eden izmed najbolj odločilnih predsednikov vseh časov ZDA vodil skozi dve veliki svetovni krizno-vojni obdobji, vse do svoje smrti 12. aprila leta 1945, ko ga je nasledil njegov zvesti podpredsednik Harry S. Truman. FDR je ob svojem inavguracijskem govoru oddajal nalezljivo samozavest, s katero je okužil ves narod. Vsi so mu verjeli, da bo konkretno izpopolnil in tudi uresničil svoj politični program New Deal, ki ga je obljubljal v predvolilni kampanji. Želel si je hitrega in učinkovitega ukrepanja. Poleg tega, da je bil FDR zelo dober retorik, pa je bil tudi zelo preračunljiv in praktičen človek. Vedel je, da bodo prvi trije meseci najbolj odločilni, zato se je že ob prvem dnevu predsednikovanja soočil z razpadlim nacionalnim ameriškim bančnim sistemom. Tako pa je njegov načrt, New Deal for Americans, zgodovinsko zarisal svojo pot v prihodnost. Po podatkih, ki jih predstavljata Karel in Floersheim (2010), naj bi FDR v začetku aprila legaliziral proizvodnjo in uporabo piva z nizko vsebnostjo alkohola in tako končal dolgo dvanajstletno prohibicijo. Ta pravni akt je dal njegovemu delovanju psihološko kredibilnost. Tudi neizobraženi ljudje so mislili in verjeli, da prihaja novo obdobje ekonomske blaginje in miru. Tukaj takoj opazimo njegovo preračunljivost. Nastopal je zelo samozavestno. Javnosti je obljubljal skoraj nemogoče. Sprejemal je makroekonomsko nepomembne zakone, s katerimi je ljudi navidezno prepričeval, da se stvari spreminjajo na bolje, v resnici pa še niti sam ni vedel, kako se bo krivulja gospodarstva ob sprejetju njegovih ukrepov zares ravnala.

Zavedal se je, da je ravno nivo potrošništva dvajsetih tisti, ki bi ob njegovem morebitnem pravilnem zagonu gospodarstva v ZDA spet vrnil ekonomsko stabilnost. Državljanje je tako želel prepričati, naj zaupajo bankam, podjetjem in oblasti ter naj začnejo spet zapravljati in uživati. Čeprav je Roosevelt svoje ukrepe predstavljal kot celoto New Deala, ob začetku svojega delovanja vseeno ni mogel sprejeti vseh ukrepov naenkrat. Ukrepe je začel sprejemati kot pravne akte, ki jih je moral kot zakonodajna veja oblasti potrditi kongres. Seveda je FDR z demokratsko večino vse ukrepe sprejemal brez večjih težav in komplikacij. Različne pravne akte, ki jih je FDR uvajal, pa lahko tako razdelimo po dveh zgodovinskih kriterijih. Prvi kriterij New Deal razdeljuje na 3 različne načine; olajšanje oziroma pomoč, okrevanje in reforme (angl. Relief, Recovery and Refrom). Posamezni pravni akt naj bi pripadal svojemu načinu preprosto po svojem cilju oziroma tem, kaj je z njim FDR dosegel. Drugi kriterij pa New Deal razdeljuje na kronološko dva različna New Deala, prvega in drugega. Prvi New Deal zajema sprejete ukrepe v prvih sto dneh predsednikovanja oziroma do leta 1935, drugi pa zajema vse kasnejše ukrepe. Hrvatin (2009, 14-18) prikazuje, da je FDR takoj po inauguraciji regeneriral bančni sistem. Uvedel je nov zakon o delovanju bančnega sistema (angl. Emergency Banking Act). Devetega marca je zaprl vse banke v ZDA, dokler vsi bančniki niso sprejeli sporazuma. Kongres je ta zakon takoj podprl. FDR je prizadetim bankam zagotovil dodatna sredstva in ustvaril krizno delovanje dvanajstih regionalnih bank z zveznimi rezervami (angl. Federal Reserve Banks). Tako so lahko te banke krizno, pod striktnim nadzorom države zagotovile dodatna sredstva, s čimer je FDR zagotovil, da v primeru finančne krize veliki stečaji bank zaradi zadolževanja ne ogrozijo celotnega državnega finančnega sistema. Po štirih dneh pa so se banke spet odprle. Odprle so se tudi banke, ki so prej propadle zaradi krize. Reforma je pomenila večji nadzor države nad bankami in njihovim delovanjem. Banke so bile sedaj solventne in pod večjim nadzorom vlade, FDR pa je z javnim zagotavljanjem, da so sedaj banke pod striktnim nadzorom države, dosegel tudi ponovno zaupanje državljanov v bančni sistem. Tako je veliko Američanov svoje shranjeno imetje vrnilo v banke, ameriške banke pa so imele prvič po začetku krize spet večje število pologov kot pa dvigov finančnih sredstev. Takoj zatem je FDR začel s sprejemanjem različnih hitrih aktov oziroma ukrepov, s katerimi je želel veliko depresijo čimbolj zajezi. Želel je napolniti davčno blagajno. V letu 1933 je sprejel več različnih zakonov ter pravni akt, ki je urejal splošno gospodarstvo (angl. Economy Act), s katerim je prilagodil oziroma zmanjšal različne državne stroške, kot so plače javne uprave in nagrade vojnih veteranov. Tako je enostavno preusmerjal sredstva. Zaradi visoke stopnje revščine in brezposelnosti na ruralnih predelih ZDA je sprejel različne pravne programe in uredbe na področju agrikulture, ki jih je imenoval kar kmetijski programi (angl. Farm Programs). Najpomembnejši akt na kmetijskem področju, zakon o agrikulturni ureditvi (angl. Agricultural Adjustment Act), s katerim je želel umetno ustvariti višje cene določenih kmetijskih izdelkov, je silil k monopolom. Kmetje so dobili sredstva in subvencije s tega naslova, le če so obdelali manjšo in določeno mero svoje kmetijske površine, tako da so pridelali manjšo količino povprečne letine. Največji kmetje so zaslužili največ.

Tukaj opazimo elitiranje. S tem je FDR ustvaril umetno ponudbo. Ta akt je kasneje ameriško vrhovno sodišče označilo za neustavnega. Kasneje ga je nadomestil program za obdelovanje kmetijskih površin (angl. Soil Conservation Service), s katerim so ZDA dosegle prve standarde o gojenju različnih kultur in kmetovanju na različnih predelih države. Hrvatin (2009, 14-18) razlaga, da je FDR v letu 1933 na področju zaposlovanja in državne industrije sprejel še pravna akta o javni delovni brigadi (angl. Civilian Conservation Corps) in pravni akt o okrevanju nacionalne industrije NIRA (angl. National Industrial Recovery Act), v državni bančni sistem pa je uvedel še zakon Glass-Steagall (angl. Glass-Steagall Act), s katerim je bankam prepovedal kupovanje in prodajanje delnic ter za njihov nadzor in krizne primere ustanovil ameriško zvezno centralno banko (angl. Federal Deposit Insurance Corporation). Javna delovna brigada (angl. Civilian Conservation Corps) je bila državna organizacija, ki se je ukvarjala predvsem z ohranjanjem in urejanjem ameriške infrastrukture, naravne dediščine in ostalih nacionalnih biserov. Zaposlovala je vse sposobne brezposelne Američane. Danes bi jo lahko primerjali z velikim državnim obsegom javnih del. Delovna brigada je bila visoko hierarhična in uniformirana organizacijska struktura, ki je spominjala na vojsko, le da so se zaposleni »vojaki« oboroževali bolj z lopatami in pa krampi. Delovna brigada je skrbela za urejanje cest, železnic, električne in telefonske infrastrukture. Urejala je naravne parke, popravljala in urejala je infrastrukturne posledice velike depresije. Sicer pa je ta pravni ukrep poleg vseh ostalih javnih del, ki jih je FDR ustvaril, zaradi same socialistične narave, ki jo sam po sebi kaže navzven, še vedno eden izmed najbolj prepoznavnih, ko govorimo o ukrepih New Deal. Hrvatin (2009, 14-18) dobro opisuje ukrep NIRA. Ukrep NIRA (angl. National Industrial Recovery Act) je poskrbel za izbris meja med javnim in zasebnim gospodarskim sektorjem. FDR je nekako želel, da se vse dejavnosti izvajajo striktno pod nadzorom države. Želel je standardizirati proizvodnjo, cene in delovne razmere. Umetno je osnoval vrednost dobrin in vrednost plač. Ukrep NIRA je ustvaril velike razlike med konkurenti in spodbudil nekatere monopole. Vzporedno je FDR ustanovil še organizacijo za okrevanje, NRA (angl. National Recovery Administration), in organizacijo za javna dela, PWA (angl. Public Work Administration). Hrvatin (2009, 14-18) pa jasno razlaga pravne ukrepe vrhovnega sodišča. Kot veliko njegovih ukrepov so tudi organizacijo NRA in ukrep NIRA s strani ameriškega vrhovnega sodišča razglasili za neustavni pravni akt. Z ustanovljeno organizacijo PWA (angl. Public Work Administration) so državljani ZDA pridobili velik spekter objavljenih javnih del, na katera so se vsi brezposelni lahko prijavljali. Organizacija PWA je gradila ceste, železnice, šole, letališča, mostove in vso ostalo državno infrastrukturo. Poleg te organizacije je ukrep oziroma pravni akt FERA (angl. Federal Emergency Relief Act) skrbel za nepovratna sredstva socialno šibkim, brezposelnim in vsem ostalim na robu preživetja. Na žalost načrtno razdeljevanje finančnih sredstev ni prineslo trdnjega gospodarstva in tako dobrega potrošništva, kot si ga je FDR želel, zato je bil sam bolj naklonjen ukrepom, ki so prinašali nova trajna delovna mesta in hitre zaslužke za vse tiste brezposelne. Načeloma pa je bil ukrep PWA (angl. Public Work Administration) zelo kontroverzen, ker je državo potisnil v direktno tekmovanje z zasebnim sektorjem.

V današnjem času to izgleda tako, kot bi država koncesijo za opravljanje določenega obsega dejavnosti dodelila kar sama sebi. FDR je zaradi ravnanj vrhovnega sodišča in sprejemanja neustavnosti njegovih zakonov želel celo omejiti delovanje sodnikov, in sicer le do sedemdesetega leta starosti. Hrvatin (2009, 14-18) razlaga, kako je FDR v drugem kronološkem New Dealu sprejemal malo bolj ustavne zakone. Aprila leta 1935 je ustanovil organizacijo WPA (angl. Work Progress Administration), ki je podobno kot nekateri ukrepi iz prvega kronološkega New Dealu nudila različne zaposlitve velikemu številu brezposelnih državljanov, postala pa je tudi največja zaposlovalna agencija v ZDA. Ker je zakon o agrikulturni ureditvi (angl. Agricultural Adjustment Act) iz leta 1933 pomagal le največjim kmetom in lastnikom velikih zasebnih kmetij, pa je FDR do leta 1935 ustanovil še dve organizaciji. Izvajali sta pomoč revnejšemu kmetijskemu sloju. V tem sloju so se znašli tudi vsi temnopolti brezposelni kmečki delavci, ki so bili ponekod tudi solastniki manjših kmetij. Organizacija FSA (angl. Farm Security Administration) se je ukvarjala z državnim prevzemom kmetij, ki so zaradi zadolževanja ostale brez lastnikov, ter na takšnih kmetijah zaposlovala brezposelne in socialno šibke družine z ruralnih območij. Organizacija REA (angl. Rural Electrification Administration) pa je skrbela za elektrifikacijo teh obubožanih kmetijskih območij in ostale neelektrificirane ruralne pokrajine. Sicer pa se je v drugem kronološkem New Dealu FDR preusmeril predvsem proti socialni stabilnosti. Proti koncu mandata je socialno varnost in standardizacijo delovnih pogojev dosegel še z zakonom NLR (angl. National Labour Relations Act) oziroma Wagnerjevim zakonom (angl. Wagner Act), s katerim je delavcem zagotovil pravice do združevanja v sindikate. Z novimi sindikati pa so nastale tudi nove organizacije in združenja sindikatov istih dejavnosti in obrti, ki pa so delavcem omogočile pravico do stavk in protestov, s katerimi so lahko dosegli določene delovne in socialne pravice. Z zakonom o socialni varnosti (angl. Social Security Act) je FDR želel družinam pokojnikov, osebam v pokoju, invalidom in delovno neaktivnim državljanom zagotoviti določene pravice do sredstev oziroma socialno pomoč, s katero so lahko nato preživeli. Pomagal je standardizirati pokojnine in različna nadomestila, ki so jih seveda izračunali in obdavčili vsakemu državljanu posebej. Ta zakon seveda z različnimi amandmaji velja še danes. Menimo da je kljub nekaterim neustavnim udarcem FDR uspel večino svojih ukrepov sprejeti in uveljaviti. Čeprav je FDR kot demokrat zagovarjal čim enakomernejšo razporeditev družbene moči, je z nekaterimi akti deloval nasprotno in celo v smeri takrat še neznanega neoliberalizma. Dejstvo, da je FDR takoj po inavguraciji pričel s trdim delom, ostaja neizpodbitno. Priznamo mu lahko tudi to, da je svoje delo definitivno bolje opravil kot njegov predhodnik Hoover. Res pa je tudi to, da je posledice velike depresije dokončno izbrisala rast gospodarstva ZDA med drugo svetovno vojno. Zaradi novih vojaških tehnologij in vojnih sredstev je bila rast gospodarstva ZDA med vojno na vrhuncu. Tako pa si je tudi Roosevelt zagotovil slavo in uspeh. Mi smo med preučevanjem sprejetih zakonov New Dealu opazili veliko podobnosti s kasnejšo socialistično politiko, ki je po drugi svetovni vojni prevladovala v nekaterih državah Evrope, tudi v naši SFRJ.

3.4 Krizne razmere v Evropi

Prva svetovna vojna se je končala s podpisom Versajske mirovne pogodbe 28. junija 1919. Po vojni je prišlo do velikih pravnih in fizičnih sprememb držav ter državnih mej. Nekaj držav je izgubilo precejšen del svojega predvojnega ozemlja, nekaj prej visoko avtonomnih držav pa je v pravnem smislu celo propadlo. Največje ozemlje se je iz Avstro-Ogrske razdelilo na Avstrijo, Madžarsko, Češkoslovaško, Romunijo in Kraljevino SHS (Srbov, Hrvatov in Slovencev). Srbija sicer ni pripadala Avstro-ogrski. Državnost je bila Srbiji, kot kneževini priznana že na berlinskem kongresu leta 1878. Za prva povojna leta je značilen upad celotne gospodarske dejavnosti in visoka inflacija, Nemčijo, Avstrijo, Madžarsko, Poljsko in Italijo je prizadela celo hiperinflacija. Države so bile zaradi vojne finančno izčrpane in visoko zadolžene. Nova ustanovljena ozemlja pa takoj niso bila sposobna niti lastnega preživetja, kaj šele avtonomnosti gospodarstva. Avstrija se je želela takoj pridružiti k Nemčiji. Nemčija je najbolj trpela. Plačevati je morala visoke odškodnine za vojno škodo.

Francija je svojo infrastrukturno vojno škodo ocenila precej višje, kot je ta dejansko znašala. Nemčijo so zavezniki silili k uničenju vseh svojih vojnih sredstev, jemali so ji ozemlja, v zraku pa se je čutilo, da je obdobje miru in blaginje še vedno globoka prihodnost. Velika vojna se je končala le z orožjem, nadaljevala pa se je s trgovskimi nesporazumi, finančno borbo in nestrinjanji o priključevanju razkosanih območij. Berend (2006, 77) razlaga, da je poizvodnja padla, padla pa je tudi trgovina med nekoč tesno sodelujočimi evropskimi sosedi. Pravi da je države pestila visoka inflacija kmetijskih proizvodov. Vse naj bi postalo nevredno. Evropske države so bile najbolj zadolžene ravno pri ZDA. Žal pa je ravno ta čezoceanska pomoč leta 1929 namesto še večje finančne pomoči prinesla prvo pravo gospodarsko krizo svetovnih razsežnosti. Poleg tega, pravi Berend (2006, 77) tudi to, da kljub temu, da so v Evropi po vojni proizvedli ogromne presežke dodatne hrane, so jo nekatere države še celo uvažale iz Argentine in Kanade. Hrane je bilo v trenutku enostavno preveč in cene so drastično padle. Velik udarec je Evropi zadal konec zadolževanja v ZDA. Berend (2006, 77) razlaga, da se države in podjetja niso mogla več zadolževati pri največji gospodarski velesili in BDP je drastično padel. Evropsko gospodarstvo je v desetletju nazadovalo na začetek dvajsetega stoletja in velika kriza je postala neizbežna, razlaga Berend (2006, 77). Konec leta 1929 pa se je tudi evropsko gospodarstvo zlomilo. Znano je da so od konca leta 1930 pa do začetka leta 1931 vodstva evropskih držav prisostvovala na šestnajstih mednarodnih konferencah v upanju, da bi našli rešitev. Pa je bila neizbežna kriza žal edina prava prihodnost. Tukaj opazimo veliko hibo evropskega gospodarstva. Mislimo, da če bi bila takrat Evropa finančno bolj samozadostna in če bi takrat čezatlantska trgovina delovala slabo, se takšnih posledic v Evropi, verjetno ne bi poznalo.

Berend (2006, 77) je dogajanje v takratni Evropi opisal takole:

»Visoka stopnja zadolženosti je v nekaterih državah dejansko onemogočila odplačevanje. Glede na duha tedanje dobe je skušala vsaka država poiskati rešitev v domačih rezervah. Paradoksalna posledica je bila huda mednarodna kriza. Trajanje, silovitost in svetovna razširjenost krize so bili naravnost osupljivi. Svetovna industrijska proizvodnja je padla za 30 %, proizvodnja premoga in železa za 40–60 %, cene žita za 60 %, obseg evropske trgovine med letoma 1929 in 1935 je s 58 milijard ameriških dolarjev padel na 21 milijard ameriških dolarjev, dvajset milijonov Evropejcev je ostalo brez dela. Prvi odziv je bil povečanje gospodarskega nacionalizma.«

Opazimo lahko, da so ljudje rešitev prihodnost videli le še v skrajnih nacionalističnih ideologijah. Pojavil se je desničarski ekstremizem. Vse to lahko povežemo s podatki o začetkih desničarskih evropskih vstaj. Znano je, da je v Italiji že leta 1922 Benito Mussolini s svojo fašistično stranko prevzel in izvajal čisto svoj represivni režim. V Nemčiji je na vse večjo podporo s svojo pangermansko ideologijo ekspansionizma in antisemitizma pod vodstvom Adolfa Hitlerja upala nacionalsocialistična nemška delavska stranka. Podpora ji je kmalu začela drastično naraščati. V takratni Sovjetski zvezi so oblast prevzeli komunisti. Tako sta povojna evropska recesija in zlom Wall Streeta leta 1929 sprožila niz dogodkov, ki so poskrbeli, da je druga svetovna vojna postala neizbežna.

4 NOVA ERA, NOVA ZADOLŽEVANJA, NOVA KRIZA

V zgodnjih sedemdesetih letih dvajsetega stoletja se je zgodil nepričakovan prehod iz industrijske v informacijsko dobo, ki je ob boku moderne globalizacije, ki je ravno zaradi napredka moderne tehnologije napredovala na nepredstavljljive ravni, postala temelj našega vsakdanjega bivanja, potovanja in delovanja. Digitalizacija je spremenila svet. Vse je postalo nepredstavljljivo hitreje. Z vsakim korakom napredka pa so znanstveniki uspeli pošiljati in organizirati še več podatkov v še hitrejšem času. Zaradi razvite letalske, železniške, ladijske in avtomobilske industrije pa nam danes niti dnevno potovanje po kontinentih sveta ne predstavlja večjih ovir. Zagotovo lahko trdimo, da smo dosegli novo ero, ero globalizacije, v kateri vladajo podatki in informacije. V tem poglavju bomo predstavili drugi padec Wall Streeta, kakšne posledice so nastale in kako je zlom nepremičninskega trga leta 2006 vplival na življenje v današnji moderni dobi.

4.1 Ponovni padec Wall Streeta

Ponovni padec Wall Streeta je neposredno povezan s kolapsom nepremičninske industrije oziroma z inflacijo nepremičnin, ki je nastopila leta 2006. Cene ameriških nepremičnin so dosegle vrh v začetku leta 2006, takoj zatem pa so cene stanovanj in hiš v ZDA začele sunkovito padati. Padale so skoraj 5 let. Inflacija se je začela med letoma 2006 in 2007 in je vztrajala kar do leta 2012, ko so v ZDA zabeležili rekordno nizko raven cen nepremičnin. Ameriški nepremičninski trg na žalost ni bil ustvarjen za tako nizke cene, zato se je sesul tako močno, da je zamajal temelje največjih ameriških podjetij. Po uspešnih operacijah in intervencijah države pri nekaterih stečajih in visokih dolgovih bank, pa banke Lehman Brothers (angl. Lehman Brothers Holdings inc.) vlada ZDA ni mogla več rešiti. Neuspešen poskus prodaje ameriške banke LB angleški banki Barclays je skupaj z visoko neodločnostjo takratnega ameriškega kongresa in njegovega nepravilnega posredovanja žal eno izmed največjih bank v ZDA pahnil v stečaj. Banka LB je bankrotirala 15. septembra leta 2008. Njen bankrot je naznanil začetek nove svetovne finančne krize. Stečaj banke je povzročil visoka nezaupanja investorjev, ki so želeli svoje premoženje čimprej unovčiti. Cene delnic so padle sunkovito, posledično se je spet zlomil trg delnic. Indeks Dow je strmo padal vsakodnevno. Zlom trga delnic pa je ameriško gospodarstvo spet popeljal do visoke ameriške gospodarske krize, ki pa je tokrat povzročila še dolgotrajno evrsko krizo v Evropi in globalno finančno krizo, ki je rušila mir in blaginjo vseh držav sveta. Razlog za mehkužnost in krhkost ameriške nepremičninske industrije pa je predstavljalo visoko tveganje eksotičnih hipotekarnih kreditov, ki so jih takrat dajala, zavarovala in prekupčevala ravno največja podjetja Wall Streeta. Informacijska industrija je sprožila hitro digitalno kreditno potrošništvo s spremenljivimi obrestnimi merami ali celo najemanji brez udeležbe. Hitri stanovanjski kredit pa je po letu 2000 lahko vzel že skoraj čisto vsak zaposlen Američan z neto plačo recimo vsaj 1000 USD.

Kredite so jemali vsi, tudi tisti, ki jih niso mogli odplačevati ali pa so za odplačevanje imeli zelo slabe pogoje. Hitro hipotekarno potrošništvo in velika masa denarja sta sprožila veliko povpraševanje in večjo rast cen ameriških nepremičnin. Nepremičnine so rasle kot gobe po dežju. Vsa mesta so po letu 2000 širila svoja suburbana področja, finančna podjetja pa so svoj denar vlagala na nepremičninski trg, ki je blestel. Slovel je po največjem doprinosu, žal pa tudi po največjem tveganju. Od nepremičninskega trga pa niso bogatele samo banke, temveč tudi zavarovalna, trgovinska in gradbena podjetja, tuje banke, pravne organizacije, odvetniki, državni koncesionarji ter različni javni in zasebni investitorji. Zlom nepremičninskega trga je uničil celoten ugled trga in pretrgal delovne vezi vseh zgoraj naštetih služb. Globalno finančno krizo je namreč sprožilo več nepremičninskih vzvodov, ki so v takratnih ZDA delovali prepleteno. Povišana stopnja zaplembe neplačevanih hipotekarnih nepremičnin je skupaj z inflacijo zarezala v nepremičninsko industrijo kot dvorezen meč. Začelo se je z nenadzorovanimi kreditodajalnimi aktivnostmi, ki so koordinirale rast nepremičninskega trga. Večina kreditojemalcev je hitre stanovanjske kredite jemala po spremenljivi obrestni meri. Enostavno hipotekarno potrošništvo z nizkimi obrestmi (zaradi rasti gospodarstva in nepremičninskega trga) pa je povzročilo visoko povpraševanje, ki je preseгло ponudbo. Cene so sunkovito poskočile. Proti koncu leta 2005 so rastle že tako strmo in hitro, da so dosegle nevzdržne ravni glede na dohodke državljanov, razmerja med odkupno ceno in najemnino. Dejansko je šlo za prirast nesmiselnih cen, ki jih nihče ni želel več plačati. Povpraševanje je zaradi nenormalnih cen usahnilo, sledila pa je inflacija. Inflacija je spodbudila ukrepanje centralne zvezne banke, ki je zmanjšala količino denarja v obtoku in dvignila obrestne mere. Zaradi višjih obrestnih mer veliko državljanov ni bilo več zmožnih odplačevati svojih hipotek, zato so nepremičnine enostavno prodajali, pa vendar za tako majhne cene, da so izgubili velik del svojega premoženja. Veliko Američanov je čez noč ostalo brez doma. Banke, ki so neplačane hipotekarne nepremičnine želele prodati, pa so se na trgu soočile s trdo resnico. Cene hipotekarnih nepremičnin so padale sunkovito, banke pa dosegale velike izgube zaradi neodplačanih obresti in razlik vrednosti nepremičnin pred inflacijo. Visoke izgube so dosegala tudi podjetja, ki so takšno hipotekarno potrošništvo zavarovala. Sorkin (2009, 89) opisuje, kako je najprej stečaj skoraj doživel investicijsko nepremičninsko podjetje Bear Stearns, pred hudim stečajem sta ga skupaj rešila vlada in največja ameriška banka J.P Morgan. Takšni primeri stečajev so ZDA prisilili v privatizacijo največjih podjetij. V namen solventnosti le-teh pa so ZDA namenile sredstva, vredna okrog 1 bilijona USD. Pravega finančnega števila, ki so ga zvezne rezerve sprostile pa zaradi ameriške politične tajnosti ne bomo verjetno nikoli poznali. Če v letu 2008 ameriška vlada ne bi ukrepala, pa bi vsi mi verjetno še danes doživljali posledice večje gospodarske krize, kot so jih doživljali ljudje med veliko depresijo.

4.2 George W. Bush in njegovo reševanje zloma nepremičninskega trga

Znano je, da je George Walker Bush kot triinširideseti predsednik ZDA služil v dveh mandatih, vse do leta 2009. Med začetkom finančne krize je Bush užival veliko neprijjubljenost in nepopularnost zaradi vojne in dogodkov v Afganistanu, kjer vojna še vedno ni zaključena. Med samo finančno krizo pa se je znašel na prvi bojni liniji. Bush je imel zelo dobro ekipo treh najtesnejših finančnih svetovalcev, s pomočjo katerih je Američanom uspelo izničiti večino najgrozovitejših posledic krize. Andrew Ross Sorkin, eden izmed najboljših političnih novinarjev časopisa New York Times, je v svoji knjigi *Too Big to Fail* opisal ključna krizna dejanja Hanka Paulsona (angl. Henry Merrit »Hank« Paulson Jr.), ministra za finance, ki je bil pod politiko Busha odgovoren za reševanje drugega največjega zloma gospodarstva. Bush se sam z ekonomijo ni prav veliko ukvarjal, popolnoma je zaupal svojemu finančnemu ministru Paulsonu. V svojo aktivno reševalno ekipo pa je Paulson zaradi širokega znanja in izkušenj sprejel še Timothyja Franza Geithnerja, ki je v času krize predsedoval največji centralni banki, Ameriški centralni banki New Yorka (angl. Federal Reserve Bank of New York), in Bena Shalomona Bernakeja, takratnega predsednika ameriških Ameriške centralne banke. Paulson se je s svojimi kolegi takoj zavedal, da bi bankrot katerega izmed največjih nepremičninskih gigantov Wall Streeta sprožil domino efekt. Bankrotirale bi tudi največje banke v ZDA, kar pa bi rezultiralo v krizi enormnih razsežnosti in verjetno največji finančni katastrofi človeštva dotlej. Čeprav so podjetja sama sprejemala velika tveganja, si med člani uprave delila tudi milijonske nagrade in poslovala brez regulacije, je bilo preživetje teh podjetij nujno za ohranjanje državne ekonomske stabilnosti ZDA. Zasebna finančna podjetja so bila enostavno prevelika, lastniki pa prebogati. Ta grozna ironija je sprožila velike državne proteste. Bogata elita teh podjetij je spet ušla brez posledic, ki so najbolj prizadele pridne, skromne in delavne Američane. Menimo, da je ideologija neoliberalizma tukaj dobila svojo največjo bitko v ZDA. Sorkin (2009, 237) pravi, da je Predsednik Bush, kot zagovornik samoregulativnega trga (prostega trga) deloval nasprotno, Paulson, Geithner in Bernake pa so ga prepričali, da mora, če želi rešiti gospodarstvo in zmanjšati izgube, rešiti hude padce te bogate Wall Street elite. Enakost pa je nehote spet postala žrtev neoliberalistične ideologije. Paulsonova ekipa se je naprej soočila z reševanjem podjetja Bear Stearns (angl. The Bear Stearns Companies inc.), ki mu je 13. marca 2008 vrednost delnic padla približno za polovico. Sorkin (2009, 382) pravi, da je vlada po dogovoru z banko J.P. Morgan o odkupu podjetja Bear Stearns iz Ameriške centralne banke financirala 30 milijard USD v namen solventnosti najbolj rizičnega dela podjetja, podjetje J.P. Morgan pa je odkupilo zdravi del podjetja. Pravi, da je vlada tako rekoč financirala »smeti«, ki jih podjetje J.P. Morgan ni želelo odkupiti. Vse to samo zato, da je vlada ohranila ekonomsko stabilnost. Prikazuje, da so se težave zares začele septembra leta 2008, ko sta dve veliki državni ameriški podjetji Fannie Mae in Freddie Mac (angl. Federal National Mortgage Association and Federal Home Loan Mortgage Corporation), ki ju je kongres spravil na borzo, naznanili velike izgube.

Paulson se je s kongresom pogovarjal o morebitni sprostitvi sredstev iz Ameriške centralne banke vrednih bilijon USD. Republikanski del kongresa je pogajanja ostro obsodil. Potrebne glasove republikancev za sprostitev rezerv pa so težko dobivali, čeprav je bil Bush tudi republikanec. Javnost je pogajanja še ostreje obsojala. Celoten kongres se je bal, da bi ob morebitnem vnovičnem milijardnem posredovanju predsedniki uprave največjih podjetij Wall Streeta začeli preveč verjeti, da bo v primeru insolventnosti vlada pokrila vse njihove izgube. Če bi se to zgodilo, pa vrednost Ameriške centralne banke praktično ne bi imela več pomena, ker bi zaradi prevelike količine denarja na trgu vlada sama ustvarila hiperinflacijo. Sorkin (2009, 452) pravi, da sta Bush in Paulson menila, da bosta z nacionalizacijo podjetij Freddie Mac in Fannie Mae uspela zajezi krizo. Razlaga da se je Geihtner, takoj po nacionalizaciji Freddieja in Fannie 12. septembra 2008, dobil na kriznem sestanku s predsedniki uprave petih največjih podjetij na Wall Streetu, J.P. Morgan, Merrill Lynch, Citigroup, Goldman Sachs in Morgan Stanley. Pogovarjali naj bi se o tem, kako bi lahko skupaj odkupili slaba sredstva podjetja Lehman Brothers, zdrav del podjetja pa bi prodali tujcem. Vsi naj bi se zavedali, kaj bi potencialno pomenil bankrot podjetja LB – posredno so bili vsi ogroženi. Največja angleška investicijska banka Barclays plc. je želela odkupiti zdravi del podjetja LB. Sorkin (2009, 489) pravi, da ji je načrte prekrižal takratni britanski premier Gordon Brown, ki banki ni dopustil nakupa ameriških delnic, in tako je podjetje Lehman Brothers 15. septembra 2008 razglasilo stečajni postopek, s čimer pa se je še uradno pričela svetovna finančna kriza. Danes se vsi strokovnjaki strinjajo, da bi morali podjetje LB rešiti v vsakem primeru. To naj bi bila kritična napaka, pa vendar vlada ZDA v nekaj usodnih dneh septembra leta 2008 ni mogla zagotoviti dovolj Ameriške centralne banke, da bi podjetje LB rešila iz bankrota. Zaradi zloma nepremičninskega trga je denar v podjetju LB odtekal na vseh poslovnih področjih, državna finančna pomoč je bila zato po ocenah Paulsonove strokovne ekipe nesmiselna. Največja državna banka Bank of America je kupila podjetje Merrill Lynch, v težave pa je kmalu po propadu LB zašlo tudi podjetje AIG (angl. American International Group inc.), ki je kot največje zavarovalno podjetje na Wall Streetu ponujalo zavarovanja največjim ameriškim gigantom. Sorkin (2009, 511) pravi, da je bilo podjetje AIG zaradi narave svojih delnic finančno zdravo, zato ga je Paulsonova ekipa nacionalizirala s 85 milijardami USD in takoj odpustila direktorja. Razlaga, da je Paulsonova ekipa takoj za tem zasnovala program TARP (angl. Troubled Asset Relief Program), s katerim naj s pomočjo Ameriške centralne banke od podjetij z likvidnostnimi težavami kupovali težavna sredstva z značajem visokega tveganja in jih tako rešili pred insolventnostjo. Kongres je moral ta program potrditi. Razlaga da naj bi šlo za sredstva, vredna malo manj kot en bilijon USD. Republikanski del kongresa pa reševanja bogate ameriške elite zaradi zasebnega značaja njihovih podjetij in kapitala ni želel dopustiti. Program TARP ni bil sprejet, kongres ga zaradi surove narave pomoči eliti iz Wall Streeta, ki bi jo program povzročil, ni sprejel.

Do oktobra so se posledice krize pokazale v vsej svoji surovosti. Sorkin (2009, 587) pravi, da je zaradi surovih posledic, ki jih je kriza pokazala v pičlih dveh tednih, kongres 1. oktobra 2008 nov prilagojen amandma programa TARP res sprejel, s tem pa dobesedno namenil 700 milijard USD pomoči največjim podjetjem Wall Streeta. Neenakost se je sunkovito povečala. Na eni strani so se povprečni Američani vsak dan borili, da bi obdržali službo, odplačali dolg in živeli normalno življenje, na drugi strani pa je elita Wall Streeta, ki je vse od sedemdesetih let kopičila svoje bogate zakladnice, ostala rešena pred krizo z vsem svojim premoženjem. Vlada je s programom TARP od elite Wall Streeta in drugih podjetij kupovala tvegana sredstva, ki jih je elita v podjetje vnesla s svojo pohlepnostjo in željo po dominanci. Žal bi v nasprotnem primeru doživeli še večjo katastrofo, žal pa tudi s tem pravni sistem vseh Američanov ni obravnaval enako. Pohlepni lastniki so bili žal prebogati, premočni in ironično zaščiteni. In ravno ti neoliberalisti so na koncu lahko slavili. Uspelo jim je obdržati vse svoje premoženje.

4.3 Ekonomska politika Baracka Obame

Barack Obama je kot prvi temnopolti predsednik v zgodovini postal štiriinštirideseti predsednik ZDA. Ker je Paulsonovo ekipo budno spremljal že med svojo kampanjo in med samim reševanjem največjih posledic krize v ZDA, je Obama takoj po inavguraciji za svojega finančnega ministra postavil Timothyja Franza Geithnerja, ki je pod Bushevo politiko vodil največjo Ameriško centralno banko v New Yorku. Barack Obama je najbolj znan po umiku ameriške vojske iz Afganistana in po svojem zakonskem aktu ACA (angl. The Affordable Care Act) ali Obamacare, ki je bil namenjen zmanjšanju neenakosti pri zdravstvenem zavarovanju državljanov. Razmere so postale veliko ugodnejše. Obama se je zavzemal za visoko progresivno obdavčitev, razumel je neenakost, ki jo širi neoliberalizem. Cooper (2010) razlaga, kako je Obama vrnil bogati eliti z Wall Streeta, ki jo je rešil Bushev program TARP, in jo še bolj progresivno obdavčil. Tako je Obama zbral sredstva, s katerimi je financiral svoje krizne zakone. Thompson (2014) razlaga, da je Obama ustvaril skoraj 8 milijonov delovnih mest. Leta 2009 je takoj sprejel zakon ARRA (angl. American Recovery and Reinvestment Act), vreden nekje okoli 800 milijard USD. Zakon je bil namenjen ohranjanju dosedanjih in ustvarjanju novih delovnih mest, razvijanju in izboljšanju infrastrukture, izobrazbe, javnega zdravja in obnovljivih virov energije. Lahko bi rekli, da je bil zakon ARRA nekakšna hitra finančna injekcija in mešanica več zakonov, ki jih je po veliki depresiji sprejemal FDR. Leta 2010 je zasebni sektor že začel ustvarjati nova delovna mesta in ustvarjati pozitiven BDP, medtem ko se je javni sektor obnavljal počasneje. Krugman (2014) pravi, da je v letu 2010 Obami uspel njegov najveličastnejši zakon ACA (Obamacare), s katerim je kot eden izmed prvih predsednikov moderne dobe uspel izboljšati ameriški zdravstveni sistem. Light (2016) prikazuje, da je Obama zdravstveno zavarovanje tako zagotovil 20 milijonom državljanov, ki ga prej sploh ni imelo.

Cooper (2010) predstavlja, kako je Obama sprejel tudi zakon o varovanju potrošništva (Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act), s katerim je omejil tvegano kreditodajalstvo na Wall Streetu in omogočil večji nadzor nad zasebnimi giganti. Za zakon ni glasoval skoraj noben republikanec v kongresu. Čeprav ga je Obama uveljavil, pa ta zakon v primerjavi z zakonom Glass-Steagal, ki ga je sprejel FDR, ni bil tako uspešen, saj so zasebne banke zaradi združevanja in kupovanja manjših bank ter konkurentov po zlomu postale še večje. S svojo višjo progresivno obdavčitvijo je Obama zagotovil sredstva za uspešno delovanje vseh svojih zakonov, razlaga Cooper (2010). Brezposelnost je padla na rekorden nivo, več milijonov ljudi je sedaj uživalo v cenejšem zdravstvenem zavarovanju. Več milijonov ljudi si ga je sedaj sploh lahko privoščilo. Light (2016) pravi, da je Obami uspelo tudi to, da je med državljane posredno razdelil tudi okoli 40 % premoženja, premoženja enega procenta najbogatejše ameriške elite, s čimer je globoko povečal enakost in malo zmanjšal vpliv neoliberalizma v ZDA. Številke govorijo same zase, Obama pa je predsedovanje Donaldu Trumpu predal kot eden izmed najbolj priljubljenih predsednikov.

4.4 Donald Trump in njegov dramatičen poraz

Donald Trump je v svoji kampanji veliko obljubljal. Kot zagrizen nacionalist in republikanec je obljubljal boljše pogoje za vse Američane, predvsem pripadnike različnih manjšin. Skliceval se je na pomembnost samooskrbnosti ZDA, ekonomske neodvisnosti in državne varnosti v fizičnem, ekonomskem ter tehnološkem smislu. Zadal si je tudi zmanjšanje visoke progresivne obdavčitve, ki jo je uvedel Obama. Od prejšnjega predsednika Obame je podedoval ekonomsko stabilnost države in gospodarsko rast. V prvih dveh letih predsedovanja (2017–2019) je njegova ekonomska strategija slonela na znižanju davkov in dodatnih državnih izdatkih, ki so bili namenjeni čim večji državni potrošnji, kar naj bi rezultiralo v še večji gospodarski rasti. S tem pa je Trump zelo ohromil zvezni proračun. BDP je rasel, brezposelnost je ostala nizka, državno gospodarstvo je ostajalo stabilno, zato se je Trump osredotočil na nekatere svoje nacionalistično-ekstremistične kampanjske napovedi. Že v kampanji je ob morebitni zmagi napovedal nekaj nacionalističnih idej, ki po mojem mnenju vodijo bolj v desničarski ekstremizem in diktaturo. Napovedal je, da bo med mejo z Mehiko zgradil velikanski obmejni zid, ki naj bi preprečeval vpade južnih migrantov. Mehškega zidu (angl. Trump Wall or The Wall) se je Trump res lotil, a kaj kmalu ugotovil, da je to res velik zalogaj. Zataknilo se je pri financiranju. Biden je sedaj obljubil, da bo gradnjo tega zidu zaustavil. Takoj po vstopu v kabinet je Trump v smislu povečevanja ZDA, razširjanja miselnosti izolacionizma in zmanjševanja vpliva globalizacije napovedal svojo politiko »Amerika na prvem mestu« (angl. America First policy), s katero je opravičeval nekatere trgovinske zakone. Na različne tuje dobrine je uvedel visoke davke in dajatve, prepovedal je nekaj tujih blagovnih znamk, med njimi najbolj odmevno telekomunikacijsko tehnologijo Huawei, za katero je menil, da je vohunske narave.

Tako visoka telekomunikacijska ameriška elita spet ni imela prave konkurence, s čimer je spet povečal neenakost in umetno ustvaril monopol. Trump je odstopil od jedrskega sporazuma z Iranom, zaradi nastrojenosti proti Kitajski, ki je ena izmed ekološko neosveščenih držav, je izstopil iz Pariškega podnebnegega sporazuma (angl. Paris Agreement), javno pa je grozil, da bo izstopil tudi iz zveze NATO. Trump se je v svojih govorih in s svojimi zakoni odločno nastrojil proti Kitajski. S svojo »antikitajsko politiko« je izgubil veliko ameriških demokratskih privržencev. Želel je, da ZDA postane elita, življenje v ZDA pa najlepše in najboljše. S svojimi nacionalističnimi in antiglobalizacijskimi ukrepi je povečeval bogatenje ameriške elite. Trump je bil sicer širom svojega časa v Beli hiši znan po svojih nesmiselnih in včasih tudi otročjih, nerazumevajočih ter rasističnih komentarjih, predvsem na začetku epidemije covid-19, ko ni želel nositi maske, kar so svetovni mediji ostro obsodili. Čeprav je med svojo kampanjo povečeval temnopolte Američane, se je med njegovim zadnjim letom predsedovanja zaradi policijskega uboja temnopoltega Američana v ZDA razživel gibanje za pravice temnopoltil Američanov (angl. Black Lives Matter). Na velike proteste in demonstracije je Trump odgovoril zgolj represivno, kar pa je še povečalo stopnjo rasizma in družbene nestrpnosti v ZDA.

Hladen tuš je Trump doživel marca leta 2020, ko se je zaradi epidemije covid-19 skoraj 11-letna gospodarska rast, ki se je začela junija leta 2009, spet ustavila. Zaradi začetnega neukrepanja se je moral Trump soočiti z veliko epidemijo. Virus je nekatere dele države čisto preplaval. Najbolj je covid-19 prizadel ameriško mesto New York. Ker je Trump moral razglasiti epidemijo, se je zaradi protivirusnih ukrepov, ki jih je po vzoru evropskih držav moral sprejeti, gospodarstvo spet krepko ustavilo. DOW indeks je spet strmoglavil in ZDA so spet padle v manjšo recesijo. Trump proti virusu covid-19 ni želel reagirati, reagiral je šele po milijonskih okužbah, ki so najbolj prizadele velika mesta. Javno in poslovno življenje je bilo ohromljeno. Zaradi svoje antikitajske nastrojenosti in zaradi tega, ker virus covid-19 izvira iz Kitajske, je v medijih ves čas poudarjal pomembnost ponovnega zagona gospodarstva, kot da virusa sploh ni oziroma kot da je nesmrtonosen, in javno obsojal Ljudsko republiko Kitajsko. Trump je kot protiukrep epidemiji, ki se je širila po ZDA, sprejel zakon CARES (angl. Corona Aid, Relief and Economic Security Act), s katerim je želel normalizirati stvari v državi. Novembra leta 2020 ga je na rednih predsedniških volitvah z večino premagal demokrat Joseph Robinette Biden mlajši, ki je kot podpredsednik služil štiriinštiridesetemu predsedniku Baracku Obami. Biden bo tako pri sedeminsedemdesetih letih postal najstarejši novoizvoljeni ameriški predsednik. Trump pa tudi ob izgubi na volitvah ni mogel pokazati svoje vpljudne narave. V javnosti je širil novice o lažnem glasovanju, ki naj bi ga izvedli demokrati, kar je označil za veliko prevaro ljudstva. Žal bo verjetno svojo predsedniško kariero končal kot eden izmed najbolj kontroverznih predsednikov, kar velja predvsem za njegovo provokativno in bizarno obnašanje v javnosti. Še bolj bizarno pa ostaja dejstvo, da Trump v ZDA še vedno uživa veliko javne podpore, med volivci obeh predsedniških kandidatov pa se širijo prepiri in sovraštvo.

4.5 Evrska kriza

Jokanović (2010, 3) pravi, da je Svetovna finančna kriza Evropo prodrła že takoj po zlomu banke LB leta 2008. Kocbek (2018) meni, da so se Evropska podjetja, ki so bila neposredno financirana s strani ameriških bank oziroma podjetij ali pa so bila neposredno povezana z ameriškim nepremičninskim trgom, takoj začela soočati z insolventnostjo, nekatera pa so celo takoj bankrotirala. Najhuje je kriza območje Evropske unije prizadela v letu 2009, ko se je razbesnela evrska kriza. Evropska centralna banka si je prizadevala ohraniti močno valuto, ki pa je konkretno nihala in povzročala velike inflacije. Grčija, Portugalska, Irska in Španija so doživljale hude posledice, saj njihove vlade niso mogle rešiti svojih vladnih oziroma finančnih dolgov. V Grčiji sta prevladala revščina in teror, na Islandiji pa so že leta 2008 doživeli hud finančni zlom. Zaradi posledic zloma ameriškega nepremičninskega trga so na robu bankrota pristale tri njihove največje banke. Slovenija je bila prav tako visoko zadolžena. Pod tujim kapitalom smo izgubili veliko slovenskih podjetij, veliko pa smo jih tudi nacionalizirali ali dokapitalizirali. Slovenija je bila močno zadolžena država in veseli smo lahko, da nismo čutili še hujših posledic svetovne finančne krize. Naše vlade so sprejemale veliko močnih kriznih zakonov, nekateri izmed njih so v veljavi še danes. Teh dogodkov, se spomijamo še, kot mladostniki.

5 SKLEP

V tem poglavju bomo primerjali dva največja zloma Wall Streeta in državne intervencije, povezane z njima. Navedli bomo razlike med dvema obdobjema, v katerem sta se zloma zgodila, in njune posledice na svetovno ekonomijo ter rast neoliberalistične ideologije. Primerjali bomo ravnanje treh največjih osebnosti ZDA med kriznimi obdobji in napovedali posledice epidemije covid-19 na svetovno ekonomijo.

5.1 Pravilnost reševanja posledic dveh največjih zlomov globalne ekonomije

Kastelic (2008, 2) pravi, da se borzni zlom določenega trga se zgodi, kadar trg izpolnjuje določene ekstremne pogoje, zaradi katerih borzni mehurček ali balonček počí in borza oziroma trg ne delujeta več pravilno ali pa sploh ne delujeta več. Ekstremni pogoji so največkrat povezani z visoko in pretirano rastjo cen različnih dobrin. V največ primerih je hitra in visoka rast cen povezana s pohlepniimi špekulacijami lastnikov ali proizvajalci dobrin, lahko pa cene hitro poskočijo zaradi različnih vzgonov visokega povpraševanja po teh dobrinah. Borzne zlome lahko večkrat povežemo z različnimi vojnimi obdobji, državnimi revolucijami, naravnimi katastrofami, epidemijami smrtnih bolezni in z vsemi ostalimi kriznimi dogodki, ki v hitrem času spremenijo in poslabšajo način bivanja in delovanja ljudi v civilizirani družbi ter porušijo kulturne norme in vrednote. Kupljivi deleži kapitala obstajajo že od časa Grkov, človeška civilizacija pa je pred in po prvem zlomu svetovnega gospodarstva leta 1929 doživela nekaj manjših in lokalno omejenih zlomov. Kastelic (2008, 6-25) pravi, da so najbolj znani zlomi zagotovo tulipomanija, zlom podjetij Mississippi in South Sea ter borzni zlom leta 1987. Čeprav različnih ekonomskih vzgonov in slabih primerov praks, povezanih z borznim zlomom, ki mu je sledil zlom svetovne ekonomije, leta 1929 še niso poznali, so ga nekateri strokovnjaki vseeno napovedali. Paul Warburg je bil eden izmed elitnih bankirjev, ki je na to javno opozarjal. Menimo, da velikega zloma leta 1929 niso pričakovali, niti ga v celoti ne bi mogli napovedati. Dejstvo je, da so se ljudje ob naraščanju popularnosti vlaganja v trg in delnice veliko zadolževali, država pa ni naredila ničesar, da bi dogajanje na Wall Streetu regulirala z različnimi pravnimi akti. Predsednika, ki sta bila v dvajsetih letih za to odgovorna, pa sta bila Coolidge in Hoover, ki zaradi svojega republikanskega prepričanja o nereguliranem trgu nista storila ničesar, celo sama sta tvegano vlagala. Menimo, da je Bush leta 2008 v primerjavi z ravnanjem Hooverja in Coolidgea storil rešilno potezo. Res je, da je rešil elito, pred še večjimi posledicami krize pa je rešil tudi državljane ZDA. Čeprav so prvi zlom leta 1929 podobno kot Bush poskušali rešiti tudi bankirji z Wall Streeta, mislimo da se niso zavedali, da njihovih 250 milijonov veliko premoženje ne bo popravilo razmer na trgu. Menimo, da za to enostavno niso bili dovolj izobraženi. Dejstvo je, da se je management takrat šele razvijal in tudi ekonomska stroka, ki se je ukvarjala z makroekonomskim področjem, je bila mlada, neizkušena in ni poznala slabih primerov praks.

Človeška civilizacija takrat še ni poznala naprednih tehnoloških sistemov, računalnikov, različnih podatkovnih baz in makroekonomskih teorij, povezanih z velikimi borznimi zlomi, ki so jih, temelječe na opazovanju zloma leta 1929, kasneje razvili visoki učenjaki. Menimo, da bi se borzni zlom zaradi neizkušenosti civilizacije lahko zgodil na kakšnem drugem trgu, če se ne bi zgodil ravno na trgu delnic. Civilizacija je potrebovala učno lekcijo, ekonomska stroka pa trd primer iz prakse. In to se je zgodilo. Cene so leta 1929 zrasle na nesmiseln nivo ravno zaradi tako visokega povpraševanja, ki pa se je pojavilo zaradi neumnega in nesmiselnega ravnanja kreditodajalcev. Prav tako bi s pravo mero progresivne obdavčitve in pravilno regulacijo tveganih kreditodajalnih dejanj država lahko ta zlom rešila že takoj, ko so začele cene nesmiselno naraščati, žal pa se tega verjetno stroka leta 1929 ni zavedala. Takoj ko pri določeni dejavnosti opazimo, da cene eskalirajo na nesmiselno raven, moramo nujno ukrepati. Ravno zaradi tega nepremičninskega zloma leta 2006 ne bi smeli doživeti. Elita Wall Streeta je spet ponovila napako tveganega zadolževanja. Menimo, da je za vse kriva svetovna neenakost, na katero trdno vpliva davčni sistem, kar bomo v nadaljevanju tudi obrazložili. Vsekakor je imel FDR najtežje delo, predsednik ZDA je postal ob najhujšem možnem času. Posledice velike depresije so bile zastrašujoče, državnega proračuna ni bilo veliko, predhodnika nista storila nič dobrega in nič smiselnega. Mnogi strokovnjaki ravnanja, ki jih je storil FDR, opisujejo kot socialistična in nesmiselna, vendar menimo, da so bila ravnanja, ki jih je z New Dealom storil FDR, bolj neoliberalistična (takrat neenakopravna) kot pa socialistična, čeprav koncepta neoliberalistične ideologije FDR še ni poznal. Strinjamo se, da je bilo veliko njegovih zakonov nesmiselnih in so krizo še podaljšali. Za socialistični vidik so zagotovo krivi pravni akti, kot so njegova delovna brigada (angl. Civilian Conservation Corps), organizacija PWA (angl. Public Work Administration), organizacija WPA (angl. Work Progress Administration) in organizacija NRA (angl. National Recovery Administration). Vendar njegovo ravnanje v samem jedru ni bilo socialistične narave. Z nekaterimi ukrepi New Dealja je pokazal demokratični odnos svoje politike in trdno roko države. Pravna akta Glass-Steagall in Wagnerjev zakon sta bila zelo odločna in demokratična. Res pa je, da je vso svojo zgrešeno smer direktno v povečanje neenakosti sprožil z aktom NIRA (angl. National Industrial Recovery Act), ki je predstavljal temelj politike New Dealja. FDR je verjel, da lahko s tem aktom umetno dvigne cene končnih izdelkov in plače delavcev. Cene kmetijskih dobrin pa je želel umetno dvigniti z zakonom o agrikulturni ureditvi (angl. Agricultural Adjustment Act). Višje cene bi torej dvignile zaslužek podjetij, zaradi česar bi podjetja najemala več delavcev, višje plače pa bi dvignile osebni prihodek delavcev, zaradi česar bi kupovali več dobrin, torej več trošili. S tem bi umetno ustvaril zadovoljen krog udeležencev na trgu. Tako je menil FDR. Sfižilo pa se je tako, da so večje plače za delodajalce pomenile višje stroške. Ko stroški rastejo, podjetja ne najemajo novih delavcev ali jih sploh ne najemajo, nikakor pa ne v težkih kriznih razmerah. Večje umetne cene pa pomenijo znižanje povpraševanja po tej dobrini, ker je cena višja, se potrošnja po dobrini zniža, sploh v težkih kriznih razmerah. FDR je to storil po vzoru politike ZDA med prvo svetovno vojno, ko je vlada umetno dvignila plače in cene dobrin.

Ampak med prvo svetovno vojno je državno gospodarstvo raslo zaradi umetnega povpraševanja države in dodatnih izdatkov po vojnih sredstvih. Podjetja največjih državnih industrij so takrat sprejemala vladna naročila vojnih sredstev, v kriznem obdobju velike depresije pa so njegovim navodilom zakona NIRA slepo sledila in povečala plače, saj jim je FDR zagotovil večje cene in večje zaslužke. FDR je s tem zagotovil monopol največjih industrij, ne pa zdravo konkurenčnost na vseh trgih. Monopol vodi do bogatenja elit, s tem pa smo spet pri nenačrtnem spodbujanju ideologije, ki jo danes poznamo kot neoliberalizem, in pri večanju neenakosti. Ameriško ustavno sodišče je leta 1935 zakon NIRA razglasilo za neustavnega, a FDR se na to ni požvižgal. Plače delavcev so zaradi Wagnerjevega zakona, s katerim je FDR sprožil delovanje sindikatov, rasle hitreje kot cene izdelkov, s tem pa se je porušilo ravnovesje naravnih ekonomskih tokov. Zaradi delovanja močne konkurence cene padajo, produktivnost delavcev pa narašča, kar sproža zdravo in naravno podjetništvo, ki je konkurenčno. Poleg tega na samem trgu prevladajo konkurenti s strateško prednostjo, torej tisti, ki imajo najboljše inovacije in revolucionarne ideje. Torej preživijo najmočnejši, s čimer se na trgu pojavi zdrava naravna selekcija, kar pa prispeva k trdnejši in zdravi gospodarski rasti. FDR pa je le spodbudil monopole, bogatenje elite in neenakost. Opazili smo, da je FDR posledice krize le podaljšal, ne pa izboljšal. Vseeno pa menimo, da se je odrezal bolje kot njegova predhodnika Coolidge in Hoover. Nekaj njegovih zakonov je bilo vseeno uporabnih, vendar kljub temu menim, da je FDR z umetnim posredovanjem zakona NIRA v poslovanje podjetij krizo le podaljšal. Posledice krize bi morda lahko bolje zatrl z različnimi nacionalizacijami težko prizadetih industrij in z masovnim spodbujanjem, državnim financiranjem ter umetnim ustvarjanjem podjetništva. V primerjavi z Rooseveltom je Bush zaradi dejanj in zavzemanj svoje ekonomske stroke, ki jo je vodila Paulsonova ekipa, ravnal še bolj neoliberalistično. Tudi on je s svojim finančnim reševanjem elitnih podjetij spodbudil rast neoliberalizma in povečal neenakost. Bush se je namreč znašel v kočljivi situaciji. Paulsonova ekipa mu je zatrdila, da mora, če želi ohraniti relativno ugodne posledice krize, nujno rešiti največja podjetja Wall Streeta. Bush se je zavedal, da so zadolžena podjetja delala napake, tvegala preveč, denar vlagala v nedobičkonosne posle in si znotraj upravne elite delila visoke denarne nagrade. Žal so bila ta podjetja prevelika, prebogata in premočna, od njih pa je bila odvisna celotna ameriška državna ekonomija. Njihov kolaps bi rezultiral v bankrotu skoraj vseh ameriških podjetij. Busheve roke so bile dobesedno zvezane. Veliko elito Wall Streeta so morali takrat rešiti za vsako ceno in to se je zgodilo. Menim, da Bush ni mogel ravnati drugače. Šlo je za odločitve, ki so jih morali takrat sprejeti v nekaj dneh oziroma celo urah. Na tej točki pa je v ospredje prišla druga problematika, in sicer problematična ameriška bančna struktura. Večina bančnega, zavarovalnega in nepremičninskega sistema ZDA je še vedno zasebne narave. Takrat bi morala vlada nekatere stvari opraviti drugače – morda nacionalizirati celoten bančni sistem, za kaj pa je zaradi demokracije in kapitalizma žal že prepozno. Lahko pa bi z dobrimi pravnimi akti močno zaostri, omejila in popravila tvegana poslovanja na Wall Streetu. Predsednik Obama je glede te težave storil veliko, a premalo.

Nepremičninski trg se je leta 2006 zlomil zaradi tveganih kreditodajalnih poslov in pohlepnosti elite Wall Streeta. Zaradi globalne varnosti bi morali spremeniti državne sisteme regulacije takšne elite, kar pa žal ni odvisno samo od ZDA, ampak od vseh držav sveta. Za vse to je kriva vse večja neenakost, ki se kaže v bogatenju elite, socialno šibki pa zaradi takšnih kriz vse bolj trpijo. Tukaj se opazi pomembnost udeležbe na volitvah, ki se je po svetu in tudi v naši državi premalo zavedamo.

5.2 Razlike med preučevanimi obdobji

Prvo obdobje zloma trga delnic dvajsetih in tridesetih let dvajsetega stoletja, ki smo ga primerjali z obdobjem zloma nepremičninskega trga leta 2006, je definitivno neprimerljivo s političnega kot tudi s tehnološkega, informacijskega in ekonomskega obdobja. Vsekakor lahko med seboj primerjamo krizo epidemije covid-19 in svetovno finančno krizo 2007–2008, saj v obeh obdobjih zasledimo podobne razmere. Gre le za majhno časovno razliko obdobja dvanajstih let, v katerem se ni zgodilo toliko drastičnih sprememb, kot se jih je zgodilo med prvima preučevanima obdobjema. V sedemdesetih letih dvajsetega stoletja smo vstopili v informacijsko dobo, s tem pa v moderno življenje. Kot civilizacija smo v časovnem okvirju med preučevanima obdobjema naredili več družbeno-strpnostnih, industrijskih, tehnoloških in informacijskih korakov, kot smo jih naredili od razvoja naše človeške vrste pa do prvega preučevanega obdobja, blaginje odmevnih dvajsetih. Žal razmer med tema obdobjema sploh ne moremo primerjati. V drugem preučevanem obdobju, torej v današnji moderni dobi, smo kot civilizacija postali informacijsko, ekonomsko, politično in družbeno bolj dovršeni, bolj dinamični in tudi bolj sočutni. Z izjemo nekaterih predelov sveta sedaj v večini držav prevladuje demokratična urejenost družbe. Zaradi kapitalizma smo postali ekonomsko osveščeni, tekmovalni, preračunljivi, strateško ozaveščeni itn. Razvili smo vrhunske računovodske standarde, programe, sisteme. Razvili smo trdne makroekonomske teorije. Razvili smo popolne davčne in trgovinske sisteme. Danes namesto nas večino težkega preračunavanja storijo zmogljivi računalniki in algoritmi. Pa smo vseeno doživeli novo globalno finančno krizo. Menimo da prvega finančnega zloma leta 1929 zaradi nepoznavanja ekonomskih tokov in različnih družbenih vzgonov pristojni ne bi mogli preprečiti, toda dandanes problem tiči v svetovni neenakosti, ki je na žalost slabost kapitalizma. Zatorej menimo, da je zaradi uveljavljene družbene doktrine prišlo do zloma nepremičninskega trga leta 2006. Kapitalizem ima po našem mnenju le eno veliko pomanjkljivost – ob pomanjkanju konkurence povzroča vse večje in večje bogatenje monopolistov, torej kar sili k elitiranju. Vsi ostali pa smo od premoženja monopolistov (elit) oziroma njihovega dobičkonosnega poslovanja preveč odvisni. Krizna obdobja pa vso to neenakost včasih še povečajo. Jeff Bezos, najbogatejši Zemljan, je med krizo covid-19 zaradi večjega povpraševanja na spletni strani Amazon drastično obogatel. Na tej točki se lahko opazi velika ironija kapitalizma.

5.3 Globalni vpliv velike depresije in svetovne finančne krize 2007–2008

Jasno je, da v današnji moderni dobi vsak zlom trga v eni izmed vodilnih gospodarskih držav povzroči »popotresne sunke«, ki se jih čuti po vseh delih sveta. Živimo v globalni vasi. Čeprav smo politično omejeni kot državljani svoje države, pa skupaj tvorimo globalno državo sveta. Govorimo o globalnem poslovanju, ki je sprožilo globalni trg. Danes si le eno državo, ki je samozadostna z vsemi dobrinami, težko predstavljamo. Svetovna konkurenčnost spodbuja svetovno podjetništvo, neprestano inoviranje in iskanje strateške prednosti. Tehnologija zato globalno hitro napreduje na vse višje in nepredstavljive nivoje. Vsa ta povezanost pa je lahko tudi slabost. Dober primer je zagotovo zlom nepremičninskega trga leta 2006 in tudi jedrska katastrofa v Fukushimi leta 2011 je sprožila takojšnje globalno pomanjkanje in podražitev zunanjih računalniških pomnilnikov. Posledice različnih nihanj svetovnega poslovanja zaznamujejo vse globalno povezane države. Nič drugega se ni zgodilo leta 2008, ko je posledice ameriške nepremičninske krize čutila večina civiliziranega sveta. Zaradi te poslovne mreže, ki je gosto prepletena po skoraj celem svetu, je nemogoče, da določen finančni zlom pomembne svetovne industrije ne bi odmeval globalno. Na stari celini je zlom leta 2006 sprožil tudi evrsko krizo, ki je zamajala temelje Evropske unije in njene valute evro, ironično pa smo se ravno zaradi globalne in zvezne finančne pomoči iz krize tudi rešili. Zanimivo pa je to, da je leta 1929, ko si globalne vasi še niso niti predstavljali, zlom na Wall Streetu povzročil ogromno svetovno finančno krizo, ki je sprožila drugo svetovno vojno. Mislimo, da je do tega prišlo zaradi prevelike odvisnosti drugih držav od ZDA, ki so takrat kot največja gospodarska velesila predstavljale globalni ideal gospodarske rasti in neodvisnosti. Ves svet se je ravnal po ZDA. In nič drugače ni bilo pri zadolževanju. Večina držav je ostala brez kapitala. Na stari celini, kjer se je to močno izrazilo, so krizne posledice sprožile veliko lakote, pomanjkanja, revščine in bede, ki so jo najhuje doživljali v Nemčiji. Inflacija in primanjkovalje dobrin sta postali dnevni navadi. Takšne razmere hitro privedejo do vzpona nacionalističnih in desnih ekstremističnih ideologij. Gre za proces globalnega obtoževanja in zapiranja naroda. Dobri retoriki so s svojo nacionalsocialistično in ekstremistično ideologijo preprosto, na čisto demokratičen način prepričali volivce. Tako je v Nemčiji pod vodstvom Adolfa Hitlerja na oblasti pristala stranka NSDAP. Popoln državni nadzor nacistične stranke nad državo je sprožil proces oboroževanja. S procesom oboroževanja je lahko nacistična stranka revni populaciji zagotovila delo, hrano in socialno varnost. V Evropi se je začela druga svetovna vojna, ki je zaradi inovacije hitre vojne (nem. Blitzkrieg) sprožila vojno podjetništvo. Menimo, da je bil to največji povod za moderno oboroževanje. Nasprotniki so ves čas iskali tehnološko strateško prednost. Med drugo svetovno vojno so znanstveniki odkrili veliko stranskih inovacij, ki so po vojni izboljšale svet. Žal pa so inovirali tudi jedrsko bombo, ki jo je ZDA zmagovalno odrgla na japonski mesti Hiroshima in Nagasaki. Inovacija vodikove bombe je omogočila jedrsko oboroževanje. Sprožila je tiho tekmo med dvema svetovnima velesilama, ZDA in Sovjetsko zvezo, ki sta se oboroževali z jedrskim orožjem. Napeto politično stanje (hladna vojna) je trajalo skoraj pol stoletja.

Politično nesodelovanje je sprožilo obojestransko financiranje Vietnamske vojne. Hladna vojna se je končala leta 1989, ko je padel Berlinski zid, oziroma leta 1991, ko je SZ zares razpadla. Tako lahko dokažemo, da so posledice velike depresije sprožile drugo svetovno vojno in oboroževanje z vojnimi sredstvi, zaradi česar so v velikem delu sveta od leta 1929 pa do leta 1991 prevladovali vojne, nasilje, teror, pomanjkanje in strah pred jedrsko katastrofo.

5.4 Neoliberalizem

Sam kapitalizem se je pojavil takoj, ko se je pojavila prva poslovna lastnina. Sami si ga predstavljamo kot nekakšen produkt liberalne doktrine in industrijske revolucije, ki sta ga po našem mnenju tudi omogočili. S tehnološkim napredkom parnega stroja je civilizacija dobila poslušne delavce, ki so skrbeli, da so prvi zasebniki, lastniki velikih podjetij, začeli kopičiti svoj kapital. V pravem pomenu se je rodil kapitalizem. Ob boku kapitalizma pa se je širila tudi nova liberalistična paradigma, ki je že med obema svetovnima vojnama povzročala velike monopole. Verjamemo, da mnogi misleci, med njimi tudi FDR, takrat še niso prepoznali prave grožnje, ki jo povzročajo elitiranje, monopol, kapitalizem in liberalizem. Neoliberalizem je takrat predstavljal še nejasno predikcijo prihodnosti. Žal pa se je neoliberalistična doktrina spodbudila v letovišču Mont Perelin leta 1947, ko so veliki ekonomski misleci s svojo glorifikacijo trga začrtali in sprejeli neoklasično ekonomsko paradigmo. Potihoma se je nato neoliberalizem začel uveljavljati kot vsakdanja doktrina, v kateri živimo še danes. Po svetu omogoča neenakost, posledično pa vojne, strah, lakoto in teror. Velika kapitalistična konkurenca povzroča visok napredek tehnologije. Z globalizacijo in prehodom v informacijsko dobo pa je neoliberalistična politika osvojila še svetovne davčne oaze in tretji svet, v katerem lahko prireja svoja pravila liberalizacije, deregulacije in privatizacije. Lastniki kapitala na monopolnih trgih so postali elita. Velika državna podjetja so postala globalne korporacije, vse majhne podjetnike pa rešuje le visoka strateška prednost na visoko konkurenčnih trgih, a žal ravno kapitalistični sistem dopušča, da tudi ti kasneje postanejo last elite, ko ta dobesedno odkupi nevarnost konkurence. Ves sistem dopušča ogromno mero neenakosti. Neoliberalizem pa je s politiko ameriškega predsednika Ronalda Reagana in s politiko britanske ministrske predsednice Margaret Thatcher v državnih organizacijah osvojil še svoja delovna mesta. Pred uveljavitvijo neoliberalistične doktrine je FDR poskrbel, da so zaradi njegovega čudnega reševanja kriznih posledic obogateli le lastniki kapitala monopolnih trgov. Neoliberalizem je kriv za naftne vojne Bližnjega vzhoda, za lakote in izkoriščanja v tretjem svetu, neenakost neoliberalizma je kriva za migrantske krize in primanjkovalje delovne sile prvega sveta. Takšne krize privedejo do vstaje rasizma in nacionalizma v posameznih državah. V ZDA državljani zaupajo republikancem, ki širijo ekstremizem, v evropskih državah Schengena pa ljudje začnejo zaupati desnemu polu politike – Orban, Kurz, Janša, Vučić in še bi lahko naštevali. Neoliberalistična politika je kriva za zlom nepremičninskega trga leta 2006.

Državna deregulacija je takratni eliti bankirjev dala čiste neoliberalistične pogoje za ustvarjanje kapitala. Elita je visoko tvegala, poslovala nedonosno in si med sabo delila velike denarne nagrade, Bush pa je na žalost stvar popeljal še na višji nivo. Ne samo da je neoliberalistične pogoje delovanja na Wall Streetu dopustil, elito je celo rešil pred bankrotom, pa je vseeno deloval relativno pravilno. Na tej točki pa pridemo do globoke ironije – če bi Bush dopustil, da elita propade, bi propadlo celotno državno gospodarstvo. Tako odvisna so od teh gigantov majhna podjetja in tako bogata je elita. Preveč. Gre za globoko neenakost, ki je neizobraženi ljudje večinoma ne razumejo, zato v političnem svetu zaupajo desničarskim ekstremistom, ki pa zaradi svojega nacionalističnega mišljenja ponavadi proti neenakosti storijo bore malo, kvečjemu jo namerno ali nenamerno le povečajo. Neoliberalizem je poskrbel, da smo postali sužnji velike prikrite fevdalne ekonomije, pa se tega sploh ne zavedamo. Bogastvo ni več v naših rokah. Vse skupaj bi lahko rešili le z res visoko progresivno obdavčitvijo in načrtno svetovno regulacijo globalnega trga.

5.5 Kriza covid-19

V letu 2020 nas je doletela epidemija virusa covid-19. Zanimivo je, da smo kot civilizacija moderne dobe prvič doživeli globalno epidemijo kužne bolezni. Seveda se je v preteklosti na svetu pojavilo kar nekaj izbruhov različnih bolezni, zaradi katerih na srečo globalne epidemije nismo doživeli. Letos pa se je vse spremenilo. Nalezljiv koronavirus je okužil ves svet. Prvič se lahko srečujemo z upadanjem gospodarske rasti, ki ni povezano z ekonomijo ali njeno politiko. Povpraševanje po dobrinah ostaja približno enako, vendar zaradi protikriznih ukrepov ni dovoljeno. Potrošnja dodatnih luksuznih dobrin se izvaja večinoma le na spletu. Epidemija covid-19 je in bo finančno prizadela veliko pomembnih industrijskih panog. Potniška industrija (predvsem letalska), turizem, kultura, gostinske dejavnosti, športne dejavnosti in neživilske trgovinske dejavnosti so najbolj prizadete panoge. Medtem ko se večji del gospodarstva zelo počasi ohlaja, pa nekatere panoge beležijo presežke proizvodnje in poslovanja – govorimo predvsem o panogi spletnega trgovanja, farmacevtski industriji, velikih živilskih verigah, dejavnosti trgovanja s sanitetnim materialom ipd. Čeprav nekatere panoge beležijo visoke dobičke, lahko zagotovo rečemo, da se svetovno gospodarstvo zelo počasi ohlaja. Svetovno krizo epidemije covid-19 bi z veliko depresijo in svetovno finančno krizo 2007–2008 seveda lahko primerjali, vendar gre za delovanje različnih procesov in vzgonov družbe. Medtem ko so bile posledice zlomov Wall Streeta predvsem bankroti, stečaji, deložacije, odpuščanje, nižanje plač in splošni upad vseh gospodarskih dejavnosti, pa gre pri krizi covid-19 bolj za družbeni proces izoliranja in desocializiranja. Res je, da dolga obdobja trajanja protikriznih ukrepov povzročajo približno enako ohlajanje gospodarstva kot borzni zlomi, toda verjetno se bo gospodarstvo zaradi resocializacije po koncu epidemije hitreje zagnalo. Posledic epidemije virusa covid-19 pa ni uspelo zajezi niti Trumpu.

Pred poslabšanjem stanja v ZDA se je na račun epidemije veliko šalil, izpostavljal je različne nesmisle in za epidemijo koronavirusa absurdno obtoževal Ljudsko republiko Kitajsko. Ob hkratnem poudarjanju zagona gospodarstva so ZDA pod njegovim vodstvom marca beležile katastrofalne posledice epidemije. Menimo, da sedanjih volitev, na katerih je zmagal Biden, Trump ni dobil zaradi svojega političnega obnašanja v javnosti in medijih. Mislimo, da so ljudje želeli bolj demokratičnega kandidata. Družbena nestrpnost v ZDA pa iz dneva v dan raste. Čeprav je Trump marca leta 2020 podpisal zakon CARES (angl. Coronavirus Aid, Relief and Economic Security Act), vreden 2 bilijona USD, s čimer je CARES postal eden od najvrednejših zakonov zadnjega tridesetletja, je začetek epidemije preprosto zamudil. Ukrepal je prepozno in ameriške izgube so bile zato prevelike, celo ene izmed največjih. S svojim protikitajskim, medijskim in kriznim obnašanjem je v ZDA izgubil veliko političnih podpornikov. Trump je sprejel relativno dober krizni akt (zakon CARES), vendar je po našem mnenju njegovo politično kariero končalo njegovo grozno javno obnašanje.

5.6 Zaključek

V zaključni projektni nalogi smo odgovorili na vsa načrtana vprašanja. Navedli smo razloge, ki so sprožili oba največja zloma Wall Streeta, med seboj smo primerjali krizna ravnanja različnih predsednikov ZDA, navedli smo dokaze za to, kako politične odločitve spodbujajo rast svetovnega neoliberalizma, dokazali smo, da je pravni akt NIRA, ki ga je uvedel FDR, spodbujal le monopolizem, ki je pripeljal do modernega elitiranja, predstavili smo, kako je George W. Bush zaščitil ameriško elito in neoliberalistično ideologijo, neenakost, ki jo sproža neoliberalistična ideologija, smo navedli kot razlog ponavljanja kriznih razmer, navedli smo razlike med preučevanima kriznima obdobjema, kot največjo razliko med dvema preučevanima obdobjema smo omenili globalizacijo in tehnološki preskok v informacijsko dobo, navedli smo svetovne vplive zlomov Wall Streeta in razložili, kako so posledice zloma leta 1929 pripeljale svet do hladne vojne, končnih kriznih posledic epidemije covid-19 in končne ocene predsedovanja trenutnega ameriškega predsednika Donalda Trumpa pa zaradi samega nadaljnega poteka teh procesov nismo mogli podati in oceniti.

Predpostavili smo:

1. Kriza virusa covid-19 bo sprožila več državnih recesij, odvisno od različnih protikriznih ukrepov.
2. Neenakost se zaradi neoliberalizma in vstaje desnih skrajnih voditeljev v vsakem kriznem obdobju še poveča.
3. Trumpova javna podpora v Združenih državah Amerike iz meseca v mesec pada.

Prve predpostavke zaradi podaljšanja trajanja epidemije ne moremo objektivno potrditi, lahko jo potrdimo le delno, saj gospodarstvo res niha.

Drugo predpostavko smo v sklepu dobro obrazložili in jo lahko potrdimo.

Tretjo predpostavko so potrdili rezultati ameriških volitev. Podpora Trumpu je res padla še na nižjo točko, saj je na rednih predsedniških volitvah zmagal Biden. Lahko jo potrdimo.

LITERATURA

- Berend, Tibor Ivan. 2006. *An Economic History of Twentieth-Century Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooper, Michael. 2010. *From Obama, The Tax Cut Nobody Heard Of*.
<https://www.nytimes.com/2010/10/19/us/politics/19taxes.html>. (12. 11. 2020).
- Elgin, Kathy. 2011. *The Great Depression*. Chicago: World Book.
- Hrvatini, Jan. 2009. *Management in New Deal*. Koper: Fakulteta za management.
- Janeš, Aleksander. 2018. *Strukturiranje organizacije ali organizacijski design*. Študijsko gradivo, Univerza na Primorskem, Fakulteta za management Koper.
- Jokanović, Sandra. 2010. *Posledice finančne krize in spremembe v delovanju bank v evrskem območju*. Ljubljana: Ekonomska Fakulteta.
- Karel, William in Floersheim, Patrick. 2010. *1929: The Great Depression*. DVD-ROM, BC-0000-020784. Pariz : Roche productions, Dominique TIBI in ARTE France.
- Kastelic, Peter. 2008. *Borzni zlom*. Ljubljana: Ekonomska Fakulteta.
- Kocbek, Darja. 2018. *Evrška kriza in kdo ima od nje koristi*.
<https://www.mladina.si/151160/evrska-kriza-in-kdo-ima-od-nje-koristi> (11. 11. 2020).
- Krugman, Paul. 2014. *In Defense of Obama*. <https://www.rollingstone.com/politics/politics-news/in-defense-of-obama-171648>. (12. 11. 2020).
- Light, Larry. 2016. *Obama's 8-year economic legacy: A mixed bag*.
<https://www.cbsnews.com/news/barack-obamas-longest-bull-market-eight-year-economic-legacy-a-mixed-bag>. (13. 11. 2020).
- Ministrstvo za obrambo. 2018. *Izgube v 1. svetovni vojni*.
http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/izgube/index.html (26. 10. 2020).
- Sorkin, Andrew Ross. 2009. *Too Big to fail: The inside Story of How Wall Street and Washington Fought to Save the Financial System-and Themselves*. New York: The Viking Press.
- Taylor, Frederick Winslow. 1998. *The principles of scientific management*. Mineola: Dover.
- Thompson, Derek. 2014. *Here's What Obama's »Part-Time« America Really Looks Like*.
<https://www.theatlantic.com/business/archive/2014/07/heres-what-obamas-part-time-america-really-looks-like/374356/>. (12. 11. 2020).